

Buhârî'nin Leys b. Sa'd'dan (ö. 175/791) Yaptığı Ta'liklerin Kaynaklarını Analiz

Analysing the Sources of al-Bukhârî's Ta'lik from Lays b. Sa'd (d. 175/791)

İbrahim HANEK¹

Geliş Tarihi (Received): 25.07.2024

Kabul Tarihi (Accepted): 18.11.2024

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2024

Öz: Buhârî'nin (ö. 256/869) ikinci dereceden hocası sayılan Leys b. Sa'd'dan (ö. 175/791) yaptığı muallak rivâyetler, *Sahîh*'inde önemli bir yekûn teşkil etmektedir. Ebû Zer el-Herevî ve İbnü'l-Kayserânî gibi âlimler, Buhârî'nin, bu muallak rivâyetlerin tamamını hocası Abdullah b. Sâlih'ten (ö. 223/838) tahammül edip onu isnaddan düşürdüğünü iddia etmektedir. Ancak İbn Hacer ve Aynî gibi âlimler bu görüşe karşı çıkmakta ve Buhârî'nin bu muallakların önemli bir kısmını Yahya b. Bükeyr ve Kuteybe b. Saîd gibi hocalarından tahammül ettiği ve onları isnaddan düşürdüğünü savunmaktadır. Burada Buhârî'nin mezkûr muallaklar kapsamındaki kaynağını, yani hocalarını doğru bir şekilde belirleyebilmek için, ilgili muallakın hem *Sahîh*'deki hem de Buhârî'nin diğer eserlerindeki muttasıl tarîklerine müracaat edilecektir. Ancak mezkûr kaynaklardan mevsûl tarîki tespit edilemeyen muallaklar Buhârî'nin dışındaki muhaddislerin tahrîrleri doğrultusunda araştırılacaktır. Buhârî'nin, isnaddan düşürdüğü söz konusu hocalarını, sıhhat şartlarını taşıyıp taşıyamama yönüyle iki grupta kategorize edilebileceği ve isnaddan sadece Abdullah b. Sâlih'in düşürüldüğü iddiasının muallak rivâyetlerin ekseriyetiyle alakalı olduğu neticesine ulaşıldı.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Buhârî, el-Câmi'u's-Sahîh, Ta'lik, Yahya b. Bükeyr.

&

Abstract: Al-Bukhârî's (d. 256/869) narrations from Leys b. Sa'd (d. 175/791), who was considered his second-rank teacher by dropping some of his teachers from the isnad, constitute a significant number in his *Sahîh*. Scholars such as Abû Zar al-Kharawî and Ibn al-Qayserânî claim that al-Bukhârî had deduced all of these muallâqs from 'Abdullah b. Salih (d. 223/838) and dropped him from the isnad. However, scholars such as Ibn Hajar and al-'Aynî disagree with this view and argue that al-Bukhârî tolerated most of these muallâqs from his teachers such as Yahya b. Bukhayr and Kutayba b. Saîd and dropped them from the isnad. In this context, in order to accurately determine al-Bukhârî's source, i.e. his teachers, within the scope of the aforementioned muallâqs, we will refer to the muttasıl tarîqs of the relevant muallâq both in the *Sahîh* and in al-Bukhârî's other works. However, the muallaks whose mawşûlî narrations cannot be identified from the aforementioned sources will be investigated with the tahrîj of muhaddiths other than al-Bukhârî. It is concluded that the aforementioned teachers whom al-Bukhârî dropped from the isnad can be categorised in two groups in terms of whether they meet the conditions of authenticity or not, and that the claim that only 'Abdullah b. Salih was dropped from the isnad is related to the majority of the narrations that are in doubt.

Keywords: Ḥadīth, al-Bukhārī, al-Jāmi' al-Sahīh, Ta'lik, Yahya b. Bukhayr.

Atıf/Cite as: Hanek, İbrahim. "Buhârî'nin Leys b. Sa'd'dan (ö. 175/791) Yaptığı Ta'liklerin Kaynaklarını Analiz". *Dergiabant* 12/2 (Kasım 2024), 568-587. doi: 10.33931/dergiabant.1522085

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/pub/dergiabant/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University Faculty of Theology, Since 2013 – Bolu

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İbrahim Hanek, Çankırı Karatekin Üniversitesi, ibrahimhanek@karatekin.edu.tr.

1. Giriş

Muallak, isnadın başından bir veya peş peşe birkaç râvinin yahut da tüm râvilerinin zikredilmediği bir hadis türüdür.² Hadisi böyle bir isnad biçimiyle rivâyet etmeye ise "ta'lik" denilir.³ Buhârî'nin (ö. 256/869) özellikle kendi hocalarını isnaddan düşürerek ikinci dereceden hocası sayılan Leys b. Sa'd'dan (ö. 175/791) yaptığı muallak rivâyetler, *el-Câmiu's-sahîh*'te önemli bir yekûn teşkil etmektedir.⁴ Genellikle söz konusu muallakların Buhârî'nin hocası Abdullah b. Sâlih (ö. 223/838) ile ilişkilendirildiği düşünülmektedir. Nitekim Ebû Zer el-Herevî (ö. 434/1043) ve İbnü'l-Kayserânî (ö. 507/1113) gibi âlimler, bu hususu tekit edici beyanlarda bulunmuştur.⁵ İbn Hacer (ö. 852/1449), *Hedyü's-sârî*'de benzeri açıklamalarda bulunduğu halde,⁶ *Fethu'l-bârî*'de farklı ifadeler kullanmaktadır. İleride temas edeceğimiz üzere Aynî (ö. 855/1451) ve Kastallânî (ö. 923/1517) gibi şârihler, İmam Buhârî'nin, bu muallakların önemli bir kısmını Abdullah b. Sâlih'in dışındaki hocalarından tahammül edip onları isnaddan düşürdüğünü söylemektedir. Buhârî'nin *Sahîh*'te geçen bazı muallakların muttasıl tarîklerinden hareketle, Abdullah b. Sâlih'in dışındaki hocalarından tahammülde bulunduğu ayrıca onları isnaddan düşürdüğü bir vakiadır.

Öte yandan Zerkeşî (ö. 794/1392) ve İbn Hacer gibi âlimlerin açıklamalarına istinaden⁷ Buhârî'nin isnaddan düşürdüğü hocalarını iki kategoride değerlendirmek mümkündür. Bunlardan birincisi, onun *Sahîh*'inde öngördüğü sıhhat şartlarını taşıyan hocalarıdır ki asıl rivâyetleri onlardan yapmaktadır. Bu gruptaki hocaları, Yahya b. Bükeyr (ö. 231/854), Kuteybe b. Saîd (ö. 240/855), Abdullah b. Yusuf (ö. 218/841) ve Ahmed b. Yunus'tur (ö. 227/850). İkincisi ise *Sahîh*'indeki sıhhat şartlarını taşımayan hocalarıdır ki Buhârî, sadece kendilerinden ta'likte bulunmaktadır. O, bununla asıl rivâyetleri pekiştirmeyi hedeflemektedir. Bu gruptaki hocaları ise Ebû'l-Cehm el-Alâ' b. Musa el-Bâhilî (ö. 228/842), İsa b. Hammâd el-Mısırî (ö. 248/863) ve Rebî' b. Süleyman el-Murâdî'dir (ö. 270/884).

Buhârî'nin söz konusu muallak rivâyetler kapsamındaki kaynağını, yani hocalarını doğru bir şekilde belirleyebilmek için, metot olarak ilgili muallak rivâyetin hem *Sahîh*'deki hem de Buhârî'nin diğer eserlerindeki muttasıl tarîklerine müracaat edilecektir. Bu yolla mevsûl tarîki tespit edilemeyen muallaklar, diğer muhaddislerin kaynaklarıyla araştırılmaya çalışılacaktır. Burada amacımız, Buhârî'nin isnaddan düşürdüğü hocalarına mümkün olan vesilelerle ulaşmaktır. Buhârî'nin, ikinci dereceden hocası Leys b. Sa'd'dan yaptığı ta'liklerin nedeni, ayrıca bu muallakların kaynakları ve bunların Leys tarîkiyle -ki varsa- muttasıl isnadları tespit edilmeye çalışılacaktır. Nihayetinde Ebû Zer el-Herevî, İbnü'l-Kayserânî, İbn Hacer ve çağdaşlarımızdan M. Fuad Sezgin'in (ö. 2018) ilgili muallakların tamamen Abdullah b. Sâlih'ten tahammül edildiği yönündeki iddiaları değerlendirilecektir.

2. Buhârî'nin Leys'ten Yaptığı Ta'liklerin Tespiti Bağlamında Kullanılan Kaynaklar

Buhârî'nin çeşitli sîgalarla yaptığı ta'likler yukarıda zikri geçen iki kategori çerçevesinde araştırılacaktır. Burada özellikle muallak rivâyetlerin isnaddan düşürülen hocalarla ne derece bağlantılı olup olmadığı üzerinde durulacaktır.

² Osman b. Abdurrahman İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, thk. Nureddin Itr (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 2017), 24; Zeynüddin Abdürrahîm b. el-Hüseyn İrâkî, *Fethu'l-muğîs bi şerhi Elfıyyeti'l-hadis*, thk. Muhammed Rabî' (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, 2012), 27.

³ Ahmed b. Ali İbn Hacer, *Taşliku't-ta'lik alâ Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Sa'îd Abdurrahman el-Kazakî (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1985), 2/78; Abdullah Aydınlı, "Muallak", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/308.

⁴ Ahmed b. Ali İbn Hacer, *Hedyü's-sârî*, thk. Abdülaziz b. Bâz (Kahire: Dâru'l-Hadis, 2004), 553-554; Mehmet Eren, *Buhârî'nin Sahîh'i ve Hocaları* (Konya: Nükte Kitap, 2003), 129, 215; Ali Albayrak, *Buhârî'nin Kaynakları ve Fuad Sezgin* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2020), 90.

⁵ Muhammed b. Tâhir el-Makdisî İbnü'l-Kayserânî, *el-Cem'u beyne ricali's-Sahîhayn* (Beyrut, 1405), 1/268-9; İbn Hacer, *Hedy*, 552; Ahmed b. Muhammed Kastallânî, *İrşâdu's-sârî* (Mısır: Matbaatü'l-Kübra'l-Emîriyye, 1905), 4/15-16.

⁶ İbn Hacer, *Hedy*, 552.

⁷ Bedreddin Muhammed b. Cemaleddin Zerkeşî, *en-Nüket alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*, thk. Zeynelabidin b. Muhammed (Riyad: Edvâe's-Selef, 1998), 1/253; Ahmed b. Ali İbn Hacer, *en-Nüket alâ kitâbi İbni's-Salâh*, thk. Rabî' b. Hâdî U'meyr (Medine: el-Câmiatü'l-İslâmiyye, 1984), 2/600; İbn Hacer, *Hedy*, 513.

2.1. Buhârî'nin, Tahrîcte Bulunduğu Hocalarından Yaptığı Ta'likler

Burada Buhârî'nin, kendilerinden tahrîcte bulunduğu hocalarını isnaddan düşürmek suretiyle doğrudan Leys'ten yaptığı ta'likler incelenecektir. Ancak söz konusu hocalardan en çok kendisinden ta'likte bulunulan kişi, Yahya b. Bükeyr olduğu için önce onunla başlamak uygun olacaktır.

2.1.1. Yahya b. Bükeyr'den Tahammül Edildiği İddia Edilen Muallak Rivâyetler

Yahya b. Abdullah b. Bükeyr el-Mahzumî (ö. 231/854), *Sahîh*'te babası Abdullah'a değil, dedesi Bükeyr'e nisbetle "Yahya b. Bükeyr" şeklinde geçmektedir. Yahya'nın *Sahîh*'te 180 küsur müsned hadisi bulunmaktadır. Aynı zamanda o, Leys b. Sa'd'a komşuluk yapmış ve kendisinden pek çok rivâyette bulunmuştur. Onun *Sahîh*'te 5'i hariç, bütün rivâyetleri Leys'ten yaptığı kabul edilmektedir.⁸

Buhârî'nin Yahya b. Bükeyr'den tahammül edip onu isnaddan düşürdüğü ve doğrudan Leys'ten yaptığı ta'likleri üç yolla tespit etmeye çalışacağız. Bunlardan birincisi ilgili muallakın *Sahîh*'teki muttasıl tarîkleri, ikincisi Buhârî'nin, *Sahîh*'i dışındaki kitapları, üçüncüsü ise bazı muhaddislerin tahrîcleridir. Önce birinci kısma dâhil olan muallakları zikretmeye çalışalım:

2.1.1.1. Sahîh'e İstinaden Yahya b. Bükeyr'den Tahammül Edildiği Tespit Edilen Muallak Rivâyetler

Bu başlık altında incelenecek olan muallak rivâyetleri şöyle sıralandırmak mümkündür:

1- Buhârî, İfk hâdisesini konu edinen hadisi ikili senedle zikretmektedir. Buradaki isnatlar şu şekildedir: "Haccâc→ Abdullah en-Numeyrî→ Yunus⁹ -ve kâle'l-Leys→ Yunus→ İbn Şihâb..."¹⁰ Buhârî, bu muallakı Yahya b. Bükeyr'den tahammül etmiştir. Çünkü o, *Sahîh*'in iki farklı yerinde söz konusu rivâyeti, kendisinden "haddesenâ Yahya b. Bükeyr→ Leys→ Yunus→ İbn Şihâb..."¹¹ tarîkiyle nakletmektedir.¹² Kanaatimizce, Buhârî'nin bu muallak tarîki burada zikretmesinin nedeni, söz konusu mevsûl senedin *Sahîh*'in başka bir yerinde kaydedilmesinden kaynaklanmaktadır.¹³ Ayrıca o, bu uygulamayla ilgili hadisin aynı lafızlarla tekrarından kaçınmayı hedeflemektedir.¹⁴ Hatta Buhârî'nin bu anlamda bir plana sahip olduğu iddia edilmektedir.¹⁵

2- Buhârî, Hz. Peygamber'in Muttalib oğullarına Hayber ganimetlerinden beşte bir pay vermesi üzerine (Nevfel oğullarından) Cübeyr b. Mut'ım ile (Abdüşşems oğullarından) Osman b. Affân'ın da kendilerine pay verilmesini talep ettiklerini konu edinen rivâyeti, "Abdullah b. Yusuf→ Leys→ Ukayl→ İbn Şihâb..." tarîkiyle muttasıl bir isnadla kaydetmektedir. Akabinde "kâle'l-Leys→ Yunus..." tarîkiyle şöyle bir ziyadeye yer vermektedir: "Hz. Peygamber, Abdüşşems ve Nevfel oğullarına pay ayırmamıştır."¹⁶

İbn Hacer, buradaki "ve kâle'l-Leys" in yukarıdaki senede matuf olup muallak olmayabileceğini söylemektedir.¹⁷ Binaenaleyh muallak olduğu söylenen bu rivâyet, mezkûr görüşe göre Abdullah b. Yusuf'tan tahammül edilmekle mevsûl sayılmış olmaktadır. İlgili rivâyet muallak kabul edildiği

⁸ Muhammed b. İshâk İbn Mende, *Esâmî Meşâyihî'l-İmâmî'l-Buhârî*, thk. Nazar Muhammed el-Fâryâbi (Riyad: Mektebetü'l-Kevser, 1991), 79; Ebü'l-Velîd Süleyman b. Halef el-Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-tecrîh li-men harrece lehü'l-Buhârî fi'l-Câmi'i's-sahîh*, thk. Ebû Lübâbe Hüseyin (Riyad: Dâru'l-Livâ', 1986), 3/1212-1213; M. Fuat Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları* (Ankara: Otto, 2015), 307; Eren, *Buhârî Hocaları*, 190.

⁹ Söz konusu seneddeki "Yunus" isminin bazı nüshalarda yanlışlıkla "Sevbân" olarak kaydedildiğiyle ilgili malumat için bkz. Ali Albayrak, *Buhârî Sonrası el-Câmi'u's-sahîh* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018), 59-60.

¹⁰ Muhammed b. İsmail Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Muhammed b. Zühayr b. Nâsır (Dâru Tavki'n-Necât, 2001) Şehâdât 2.

¹¹ Buhârî, "Tefsîr, en-Nûr", 6, "Tevhîd", 52.

¹² İbn Hacer, *Hedy*, 53; Ahmed b. Ali İbn Hacer, *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Abdülaziz b. Bâz (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2004), 5/280, 8/528, 13/588; İbn Hacer, *Ta'lik*, 3/373; Mahmud b. Ahmed Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, ts.), 13/194; Kastallânî, *İrşâd*, 4/373.

¹³ Buhârî, "Meğâzî", 12.

¹⁴ İbn Hacer, *Feth*, 13/586.

¹⁵ Albayrak, *Buhârî'nin Kaynakları ve Sezgin*, 68.

¹⁶ Buhârî, "Farzu'l-humus", 17.

¹⁷ *Sahîh*'in bazı nüshalarında "ve kâle'l-Leys" ifadesinde "vâv" bağlacı bulunmamaktadır. Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Muhammed b. Zühayr (Dâru Tavki'n-Necât, 2001) 4/91; Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Mehmet Zihni Efendi (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), 2/87.

takdirde, bunun muttasıl tarîki "Yahya b. Bükeyr→ Leys→ Yunus→ İbn Şihâb..." şeklinde olmalıdır. Bu hadis bu senedle *Sahîh*'te iki kez tahrîc¹⁸ edilmektedir.¹⁹ Söz konusu hadis kendisinde bulunulan ziyadeye dikkat çekmek amacıyla kaydedildiği için muallak olarak zikredilmiş olmalıdır.

3- Buhârî, Hz. Peygamber'in Fetih günü Mekke'ye en yüksek tarafından girdiğini ve daha sonra Kâbe'nin içinde namaz kıldığını konu edinen hadisi, "ve kâle'l-Leys→ Yunus→ Nâfi'→ Abdullah b. Ömer" tarîki ile muallak olarak nakletmektedir.²⁰ Bu muallakın, Yahya b. Bükeyr'den tahammül edildiği kabul edilmektedir.²¹ *Sahîh*'teki şu muttasıl tarîk buna delil olarak zikredilmektedir. "Haddesenâ Yahya b. Bükeyr→ Leys→ Yunus→ Nâfi'→ Abdullah b. Ömer ..."²² İsmâîlî (ö. 371/982), İbnü's-Salâh (ö. 643/1245) ve İbn Hacer'in dikkat çektikleri üzere ilgili hadis tekraren kaydedildiğinden dolayı burada muallak olarak zikredilmiş olmalıdır.²³ Kısacası, *Sahîh*'te kaydettiği hadisleri aynı lafızlarla tekrar etmeme maksadını taşıyan Buhârî,²⁴ burada ilgili hadisin senedinde tasarrufta bulunmuştur.

4- Buhârî, Halife Ebû Bekr'in dağınık halde bulunan Kur'ân sayfelerini bir mushafta toplamakla görevlendirdiği Zeyd b. Sâbit'in Tevbe sûresinin son iki âyetini yazılı olarak sadece "**Hüzeyme**"de bulduğu yönündeki rivâyeti "Ebu'l-Yemân→ Şu'ayb→ Zührî..." tarîkiyle muttasıl bir isnadla nakletmektedir. Akabinde, Osman b. Ömer ile Leys'in bunu "**Yunus**→ İbn Şihâb..." tarîkiyle naklederek Ebu'l-Yemân'a **mütâbî** olduklarına değinmektedir. Daha sonra "**ve kâle'l-Leys**→ Abdurrahman→ İbn Şihâb" tarîkiyle Leys'ten ikinci bir muallak daha zikretmektedir. Bu muallakta söz konusu sahâbinin ismi, "**Ebû Hüzeyme**" olarak tespit edilmektedir.²⁵ Leys'ten yapılan her iki muallaktan birincisinin, *Sahîh*'teki mevsûl tarîklerine istinaden²⁶ Yahya b. Bükeyr'den; ikincisinin ise Abdullah b. Sâlih'ten tahammül edildiği anlaşılmaktadır.²⁷ Çünkü Ebû'l-Kâsım el-Begavî (ö. 317/929) *Mu'cemü's-sahâbe* adlı eserinde, ikinci muallakı Abdullah b. Sâlih'ten tahrîc etmektedir.²⁸ Anlaşıldığı üzere birinci muallak mütâbaata, ikincisi ise metindeki bazı farklara dikkat çekilmek için zikredilmiştir.²⁹

5- Buhârî, Hz. Aişe'nin vahyin başlangıcıyla ilgili Hz. Peygamber'in sadık rüyalarını konu edinen rivâyeti ikili senedle nakletmektedir. Buradaki isnatlar, "Abdullah b. Muhammed→ Abdürrezzak→ Ma'mer→ Zührî -ve kâle'l-Leys→ Ukayl→ **Muhammed** (İbnü's-Şihâb)- → Urve→ Aişe" şeklindedir.³⁰ Bu muallak, *Sahîh*'te dört ayrı yerde "haddesenâ Yahya b. Bükeyr, haddesenâ Leys→ Ukayl→ İbnü's-Şihâb..." tarîki³¹ ile tahrîc edilmektedir.³² Buhârî'nin bu muallakı zikretmesinin sebebi, mezkûr mevsûl senedin *Sahîh*'in başka bir yerinde tekrarlanmış³³ olmasından kaynaklanmış olmalıdır. Yani, burada söz konusu muallak tarîk, mevsûlun kendisine eklenerek bir tür değişiklik yapılmaya çalışılmıştır. İşbu Hz. Aişe hadisinin, *Sahîh*'in farklı yerlerinde dört kez mevsûl olarak tekrarlanıp burada muallak olarak zikredilmesi, bunun asıl maksatla yani tahrîc amacıyla serdedilmediğini göstermek içindir.

Öte yandan şunu ifade etmekte yarar vardır. İlgili hadis mezkûr isnadla Abdullah b. Sâlih'ten de rivâyet edilmektedir.³⁴ Nitekim Buhârî, onu Bedü'l-vahy'de Yahya b. Bükeyr'e mütâbî olarak zikretmektedir.³⁵

¹⁸ Buhârî, "Menâkib" 2, "Megâzî", 38.

¹⁹ İbn Hacer, *Feth*, 6/274; İbn Hacer, *Tağlik*, 3/479; Aynî, *Umde*, 15/64; Kastallânî, *İrşâd*, 5/219.

²⁰ Buhârî, "Magâzî", 49.

²¹ İbn Hacer, *Feth*, 8/22; İbn Hacer, *Tağlik*, 4/143-4; Aynî, *Umde*, 17/284; Kastallânî, *İrşâd*, 6/394.

²² Buhârî, "Cihâd", 127.

²³ İbnü's-Salâh, *Ullûmu'l-hadis*, 68-69; İbn Hacer, *en-Nüket*, 1/333, 2/599-600; İbn Hacer, *Feth*, 10/61-2.

²⁴ Albayrak, *Buhârî'nin Kaynakları ve Sezgin*, 68.

²⁵ Buhârî, "Tefsîr Berâe", 20.

²⁶ Buhârî, "Tevhîd", 22 (mütâbî), "Fedâilü'l-Kur'ân", 4.

²⁷ İbn Hacer, *Tağlik*, 4/220; İbn Hacer, *Feth*, 8/400-401; Aynî, *Umde*, 18/282; Kastallânî, *İrşâd*, 7/164.

²⁸ Abdullah b. Muhammed el-Begavî, *Mu'cemü's-Sahâbe*, thk. Muhammed el-Emîn (Kuveyt: Mektebetü Dari'l-Beyân, 2000), 2/468.

²⁹ İbrahim Hanek, "Buhârî'nin Leys b. Sa'd'ten (ö. 175/791) Yaptığı Ta'liklerin Kaynaklarının Analizi -Abdullah b. Sâlih (ö. 223/838) Özelinde-", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 35 (31 Ocak 2024), 529-530.

³⁰ Buhârî, "Tefsîr el-Alak", 3.

³¹ Buhârî, "Bedü'l-vahy", 3, "Tefsîr el-Alak", 1, "Tefsîr el-Alak", 2, "Ta'bîr", 1.

³² İbn Hacer, *Feth*, 8/852; İbn Hacer, *Tağlik*, 4/374-5; Aynî, *Umde*, 19/307; Kastallânî, *İrşâd*, 7/428.

³³ Buhârî, "Ta'bîr", 1.

³⁴ İbn Hacer, *Feth*, 8/852.

³⁵ Buhârî, "Bedü'l-vahy", 3.

Dolayısıyla söz konusu isnaddan Abdullah b. Sâlih'in de düşürülmüş olma ihtimali vardır. Ancak kanaatimizce, burada Yahya b. Bükeyr'in düşürülmüş olma ihtimali daha yüksektir. Çünkü ilgili hadis *Sahîh*'te birkaç kez Yahya'nın kendisinden nakledilmektedir. Netice olarak, söz konusu hadisin onunla ilişkilendirilmesi daha makul gözükmektedir.

6- Buhârî, Urve b. Zübeyr'in, teyzesi Hz. Aişe'ye Nisâ 3. âyetinin tefsiri bağlamında yetim kızlarla evlenmenin hükmünü sorduğu rivâyetle ilgili hadisi, ikili senetle aktarmaktadır.³⁶ Buradaki isnatlar şudur: "Ebu'l-Yemân→ Şu'ayb→ Zührî -"ve kâle'l-Leys→ **Ukayl**→ İbn Şihâb..."³⁷ Bu muallakın kaynağı, Yahya b. Bükeyr olarak açıklanmaktadır. Zira *Sahîh*'teki "haddesenâ Yahya b. Bükeyr, haddesenâ Leys→ **Ukayl**→ İbn Şihâb..." şeklinde muttasıl bir tarikle³⁸ de gelmesi hasebiyle bazı şârihler tarafından böyle bir kanaat izhar edilmiş bulunmaktadır.³⁹ Ayrıca burada tekrardan kaçınma amacı güdülmüştür.⁴⁰

Aynı zamanda mezkûr hadis, "ve kâle'l-Leys→ **Yunus**→ İbn Şihâb..." tarîkiyle Leys'ten muallak olarak nakledilmektedir.⁴¹ Ancak İbn Cerîr et-Taberî'nin (ö. 310/923) rivâyetine göre⁴² bu muallak, Abdullah b. Sâlih'ten tahammül edilmiştir.⁴³ Bu da ilgili hadisin aynı lafızlarla tekrar edilmemesi için kaydedilmiş gözükmektedir.

7- Buhârî, Hz. Aişe'nin anne ve babasının Müslümanlığıyla ilgili rivâyeti ikili senedle zikretmektedir. Buradaki isnatlar, "İbrahim b. Musa→ Hişâm→ Mamer→ Zührî -"ve kâle'l-Leys→ Ukayl→ İbn Şihâb..." şeklindedir.⁴⁴ *Sahîh*'teki muttasıl tariklere⁴⁵ istinaden bu muallakın, Yahya b. Bükeyr'den tahammül edildiği söylenebilir.⁴⁶ Burada özellikle bahsimiz olan muallakın muttasıl isnadla beraber zikredilmesi, daha önce geçen aynı muttasılın tekrarında bir değişiklik yapılması amacına matuf olmalıdır.⁴⁷

2.1.1.2. et-Târîhu'l-kebîr'e İstinaden Yahya b. Bükeyr'den Tahammül Edildiği Tespit Edilen Muallak Rivâyet

Burada, Buhârî'nin *Sahîh*'inde muttasıl tarîkini tespit edemediğimiz muallakı onun *et-Târîhu'l-kebîr* adlı meşhur eserinden araştırmaya çalışacağız.

1- Buhârî, Hz. Peygamber'in (s.a.s) Enmâr oğulları gazvesinde korku namazı kıldırıldığını ifade eden hadisi, "tâbeahü'l-Leys an Hişâm→ Zeyd b. Eslem→ **Kâsım b. Muhammed**" tarîkiyle hem muallak hem de mürsel olarak kaydetmektedir.⁴⁸ O, bunu *et-Târîhu'l-kebîr*'inde "kâle lî Yahya b. Bükeyr, haddesenâ Leys..." tarîki ile tahrîc etmektedir.⁴⁹ Buna göre söz konusu muallakın Yahya b. Bükeyr'den tahammül edildiğini söylemek mümkündür.⁵⁰ Bu mütâbi muallakın *Sahîh*'teki muttasıl tarîki ise kendisinden hemen sonra kaydedilen hadistir.⁵¹ Şunu da ifade etmek gerekir. İbn Hacer'in işaret ettiği üzere mezkûr muallak yanlışlıkla Zâtu'r-Rikâ gazvesindeki korku namazını konu edinen hadisin mütâbî olarak kaydedilmiştir. Ancak bu muallak, sened ve metin açısından sözü edilen hadise mütâbî olacak durumda değildir.⁵² Kanaatimizce, Aynî ve Kastallânî gibi bazı Buhârî şârihleri mezkûr muallakın Zâtu'r-Rikâ gazvesinde

³⁶ Söz konusu yetimler hususunda detaylı bilgi için bk. Yahya Arslan, "Ahkâm Âyetlerinin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Nüzûl Sebeplerinin Önemi", *Şarkiyat* 15/1 (03 Temmuz 2023), 291-293.

³⁷ Buhârî, "Nikâh", 43.

³⁸ Buhârî, "Nikâh", 16.

³⁹ İbn Hacer, *Feth*, 9/228; İbn Hacer, *Tağlik*, 4/417-8; Aynî, *Umde*, 20/131; Kastallânî, *İrşâd*, 8/56.

⁴⁰ Buhârî, "Vesâyâ", 21.

⁴¹ Buhârî, "eş-Şirke", 7. Diğer mevsûl tarikleri: "Vesâyâ" 21, "et-Tefsîr en-Nisâ" 1, 23.

⁴² Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr Taberî, *Câmiu'l-beyân fi te'vîli'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Müessesetü'r-Risâle, 2000), 7/532-3.

⁴³ İbn Hacer, *Tağlik*, 3/336-7; İbn Hacer, *Feth*, 5/150; Aynî, *Umde*, 13/58; Kastallânî, *İrşâd*, 4/289.

⁴⁴ Buhârî, "Edeb", 64.

⁴⁵ Buhârî, "Salât", 86, "İcâre", 4, "Kefâlet" 3, "Menâkibü'l-ensâr", 45.

⁴⁶ İbn Hacer, *Feth*, 10/561; İbn Hacer, *Tağlik*, 5/96; Aynî, *Umde*, 22/145; Kastallânî, *İrşâd*, 9/55.

⁴⁷ Buhârî, "İcâre", 3.

⁴⁸ Buhârî, "Magâzî", 31 (mütâbi).

⁴⁹ Muhammed b. İsmail Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, thk. Hâşim en-Nedvî, vd. (Haydarabad: Dâiretu'l-Meârifî'l-Osmaniyye, ts.), 4/276.

⁵⁰ İbn Hacer, *Feth*, 7/487-8; İbn Hacer, *Tağlik*, 4/118-9; Aynî, *Umde*, 17/197; Kastallânî, *İrşâd*, 6/334.

⁵¹ Buhârî, "Magâzî", 31.

⁵² İbn Hacer, *Feth*, 7/487.

zikredildiğini söylemeler de⁵³ bunun asıl mahalli, Enmâr gazvesindeki korku namazını konu edinen hadis olmalıdır.⁵⁴

Buhârî, mezkûr muallakı, söz konusu hadisi Abdurrahman b. el-Kasım vasıtasıyla merfû olarak aktaran Şu'be'ye mütâbaat etme maksadıyla kaydetmiş olmalıdır.⁵⁵ Buna ilave olarak söz konusu hadisin *Sahîh*'te Leys'in dışında bazı muttasıl tarîkleri de bulunmaktadır.⁵⁶

2.1.1.3. Farklı Kaynaklara İstinaden Yahya b. Bükeyr'den Tahammül Edildiği Tespit Edilen Muallak Rivâyetler

Bahsimizle ilgili rivâyetleri dört maddede sıralayacağız.

1- Buhârî, Hz. Peygamber'in önceki dönemlerde Cüreyc adında birinin kendisine yapılan iftiraya karşılık beşikteki çocuğu kerameten konuşturduğunu konu edinen hadisini, Leys'ten "Ca'fer b. Rabî'a→ Abdurrahman b. Hürmüz→ Ebû Hüreyre→ Hz. Peygamber" tarîkiyle ta'lik etmektedir.⁵⁷ Ebû Nu'aym *Müstahrec*'inde onu Yahya b. Bükeyr'den; İsmâîlî de bunu Âsım b. Ali'den (ö. 221/836), vasletmektedir.⁵⁸ İsmâîlî'nin rivâyetindeki Âsım ise Yahya gibi Buhârî'nin hocasıdır.⁵⁹ Bu durumda mezkûr hadisin her iki üstattan tahammül edildiği söylenebilir. Ancak tespit edilebildiği kadarıyla *Sahîh*'te Âsım'ın Leys'ten rivâyetleri bulunmamaktadır. Dolayısıyla Âsım burada devre dışı bırakılabilir. Ayrıca buradaki muallakın metindeki farklılığa dikkat çekmek için kaydedilmiş olduğu söylenebilir. Çünkü bunun metni, muttasıl isnadla zikredilen rivâyetin metinlerinden farklı görülmektedir.⁶⁰ Bu muttasılların hepsi Leys'in dışında vasledilmiştir.

2- Buhârî, Hz. Peygamber'in hac ve umre tavaflarının ilk üç şavtında remel yaptığını geri kalan dört şavtında ise yürüdüğünü ifade eden hadisi "Muhammed b. Selâm→ Süreyc b. Nu'man→ Fülehyh→ Nâfi'→ Abdullah b. Ömer" tarîki ile muttasıl olarak rivâyet etmektedir. Akabinde "tâbeahü'l-Leys→ Kesîr→ Nâfi'→ Abdullah b. Ömer" diyerek Leys'in bu hadisin rivâyetinde Süreyc'e mütâbi olduğuna muallak olarak değinmektedir.⁶¹ Beyhakî, bu muallakı *es-Sünenü'l-kübrâ*'sında "Ali→ Ahmed→ Ubeyd→ Yahya b. Bükeyr→ Leys→ Kesîr..." tarîkiyle muttasıl olarak nakletmektedir.⁶² Bazı şârihler, Beyhakî'nin bu rivâyetine dayanarak Buhârî'nin bunu Yahya b. Bükeyr'den tahammül ettiğine işaret etmektedir.⁶³ Mütâbaat için kaydedilen bu muallakın *Sahîh*'te Leys'in dışında muttasıl birkaç tarîki de bulunmaktadır.⁶⁴

3- Buhârî, Hz. Süleyman'ın (a.s.) bir gecede **yüz veya doksan dokuz** hanımıyla beraber olmayı temenni edip her birisinden ileride Allah yolunda cihat edecek bir erkek çocuk doğurmasını ifade eden rivâyeti "ve kâle'l-Leys→ Ca'fer b. Rabî'a→ Abdurrahman b. Hürmüz→ Ebû Hüreyre→ Hz. Peygamber" tarîkiyle muallak olarak nakletmektedir.⁶⁵ Ebû Nu'aym (ö. 430/1038), bu muallak tarîki *Sahîh* üzerine yaptığı *Müstahrec*'inde Yahya b. Bükeyr'den tahrîc etmektedir.⁶⁶ Kanaatimizce, Buhârî bunu metindeki şüpheli ifadeye ya da metin farklılığına dikkat çekmek için muallak olarak zikretmiştir. Nihayet buradaki metin, diğer muttasıl isnadlı metinlerden farklıdır.⁶⁷ Bu muttasılların hepsi de Leys'in dışında vasledilmiştir.

4- Buhârî, Üseyd b. Hudeyr'in gece Kur'ân okurken atının hırçınlaştığını ve kendisinin parıldayan bir

⁵³ Aynî, *Umde*, 17/197; Kastallânî, *İrşâd*, 6/334.

⁵⁴ İbn Hacer, *Tağlik*, 4/118-9; İbn Hacer, *Feth*, 7/487-8.

⁵⁵ Albayrak, *el-Câmi'u's-sahîh*, 215.

⁵⁶ Buhârî, "Magâzî", 31. Ayrıca buradaki 4134 no'lu hadis de söz konusu muallakın muttasıl bir tarîki olarak değerlendirilebilir.

⁵⁷ Buhârî, "el-Amel fi's-salât", 7.

⁵⁸ İbn Hacer, *Hedy*, 39; İbn Hacer, *Feth*, 3/92; İbn Hacer, *Tağlik*, 2/444; Aynî, *Umde*, 7/281; Kastallânî, *İrşâd*, 2/354.

⁵⁹ Eren, *Buhârî Hocaları*, 127.

⁶⁰ Buhârî, "Mezâlim", 35, "Ehâdisü'l-enbiyâ", 48.

⁶¹ Buhârî, "Hac", 57.

⁶² Ahmed b. Hüseyin Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 5/132.

⁶³ İbn Hacer, *Feth*, 3/534; İbn Hacer, *Tağlik*, 3/69-70; Aynî, *Umde*, 9/250; Kastallânî, *İrşâd*, 3/166.

⁶⁴ Buhârî, "Hac", 56, 63, 80.

⁶⁵ Buhârî, "Cihâd", 23.

⁶⁶ İbn Hacer, *Feth*, 6/41; İbn Hacer, *Tağlik*, 3/433; Aynî, *Umde*, 14/115; Kastallânî, *İrşâd*, 5/53.

⁶⁷ Buhârî, "Ehâdisü'l-Enbiyâ", 40, "Nikâh", 119, "Eymân ve'n-Nuzûr" 3, 9, "Tevhîd", 31.

şeyler gördüğünü ifade etmesi üzerine, Hz. Peygamber'in bunu gökten inen meleklerle yormasıyla ilgili hadisi, "ve kâle'l-Leys→ Yezîd İbnü'l-Hâd→ **Muhammed b. İbrahim**→ **Üseyd b. Hudeyr**" tarîkiyle muallak olarak nakletmektedir. Akabinde "kâle İbnü'l-Hâd→ Abdullah b. Habbâb→ **Ebû Saîd el-Hudrî**→ Üseyd b. Hudeyr" şeklinde ikinci bir tarîki mütâbaat ve muallak olarak zikretmektedir.⁶⁸

Ebû Ubeyde Kâsım b. Sellâm el-Herevî (ö. 224/839), *Fazâilü'l-Kur'ân* isimli eserinde bu iki muallak tarîke yer vermektedir. Birincisi, Yahya b. Bükeyr'den mevsûl olarak tahrîc edilmekte, ikincisi ise *Sahîh*'teki tarîkin aynısı olup muallaktır.⁶⁹ Adeta Buhârî bunu *Sahîh*'ine *Fazâilü'l-Kur'ân*'dan olduğu gibi aktarmıştır. Ancak Kastallânî'ye göre Ebû Nu'aym bu ikinci muallakı Yahya b. Bükeyr'den vasletmektedir.⁷⁰

Buhârî'nin Kâsım b. Sellâm ve Ebû Nu'aym gibi her iki muallakı hocası Yahya b. Bükeyr'den tahammül ettiği anlaşılmaktadır. Burada Buhârî'nin neden hocası Yahya'nın ismini isnaddan düşürdüğü bir soru olarak zihne takılmaktadır. İbnü'l-Kattân (ö. 628/1230) buna cevap mahiyetinde, Buhârî'nin, böyle bir tasarrufta bulunmasını kendi şartlarına uygun muttasıl tarîkleri temin edemeyişine bağlamaktadır.⁷¹ Oysaki İbn Hacer, böyle bir iddianın makbul olmadığını, aksine bu gibi muallakların müzakere ya da icazet yoluyla tahammül edildikleri için vasledilmediklerini söylemektedir.⁷² Şunu belirtmeliyiz ki burada her ikisi de haklı olabilir. Şöyle ki birinci muallak Buhârî'nin şartlarına uygun bir tarîk değildir. Çünkü tâbiûnun küçüklerinden biri olan Muhammed b. İbrahim, sahâbi Üseyd b. Hudeyr'e yetişememiştir.⁷³ Dolayısıyla aralarında inkıta söz konusudur. Buhârî söz konusu inkıtaa dikkat çekmek için böyle bir yol tutmuştur. İkinci tarîkin ise muallak olmanın dışında bir kusuru bulunmamaktadır. Buhârî'nin onu semâ yoluyla tahammül etmediği için vasletmediği söylenebilir. Bununla birlikte Buhârî'nin burada muallak tarîke ilaveten ikinci bir muallak tarîk zikretmesinin nedeni mezkûr hadisin *Sahîh*'te mevsûl bir tarîkinin asla bulunmayışına⁷⁴ bağlanabilir.

2.1.1.4. Değerlendirme

Buhârî'nin, "ve kâle'l-Leys" şeklinde ta'lîken rivâyet ettiği 7 hadisin *Sahîh*'teki muttasıl tarîkleri mülahaza edildiğinde, bunların Yahya b. Bükeyr'den tahammül edildiği kabul edilebilir. O, bu muallaklardan bir kısmını metindeki ziyadeye dikkat çekmek ve bir kısmını pekiştirme maksadıyla mütâbi ve şâhid olarak ve bir kısmını da ikinci tarîk olarak zikretmektedir. Ayrıca ikinci tarîk olarak zikrettikleriyle tekrarın önüne geçmeyi hedeflemektedir. Çünkü istisnasız bunların birinci ve mevsûl senedleri *Sahîh*'in başka bir yerinde kaydedilmiştir. İkinci tarîk olarak zikredilen muallakların sayısı ise 4'tür.

Buhârî'nin et-*Târîhu'l-kebir*'inde geçen isnadındaki ittisal tarîkine istinaden Leys'ten ta'lîk edilen bir hadisin Yahya b. Bükeyr'den tahammül edildiği söylenebilir. Mütâbaat için kaydedilen bu muallakın *Sahîh*'te Leys'in dışında birkaç muttasıl tarîki de bulunmaktadır.

Bazı muhaddisler, Buhârî'nin, Leys'ten muallak olarak naklettiği kimi tarîkleri, Yahya b. Bükeyr vasıtasıyla vasletmektedir. Bu noktadan hareketle, Buhârî'nin Yahya b. Bükeyr'den tahammül ettiği iddia edilen muallakların sayısının 4 ile sınırlandırılabilceği söylenebilir. Metindeki farklılıkla mütâbaat cihetine dikkat çekmek için kaydedilen bu muallaklardan birisi hariç, hepsinin *Sahîh*'te Leys'in dışında birkaç mevsûl tarîki bulunmaktadır. Hariç olan bu rivâyetin *Sahîh*'te herhangi mevsûl bir tarîki bulunmamaktadır. Ancak Buhârî, başka bir muallak tarîkle bunu desteklemiştir. Netice olarak, Buhârî'nin, *Sahîh*'inde kâle'l-Leys şeklinde ta'lîk ettiği ve sayısı 12 olarak tespit edilen hadisleri Yahya b. Bükeyr'den tahammül ettiği söylenebilir.

2.1.2. Kuteybe b. Saîd'ten Tahammül Edildiği İddia Edilen Muallak Rivâyetler

Asıl adı "Yahya" ya da "Ali" olduğu konusunda ihtilaf edilen, Kuteybe b. Saîd el-Belhî (ö. 240/855), hadis

⁶⁸ Buhârî, "Fazâilü'l-Kur'ân", 15.

⁶⁹ Kâsım b. Sellâm Herevî, *Fezailü'l-Kur'ân*, thk. Muhsîn Harâbe Mervân Atiyye Vefâ Takiyuddîn (Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 1995), 63-64.

⁷⁰ İbn Hacer, *Hedy*, 68; İbn Hacer, *Feth*, 9/72-73; İbn Hacer, *Tağlîk*, 4/386-387; Aynî, *Umde*, 20/36; Kastallânî, *İrşâd*, 7/466-467.

⁷¹ İbn Hacer, *en-Nüket*, 1/324.

⁷² İbn Hacer, *en-Nüket*, 1/325-6.

⁷³ İbn Hacer, *Feth*, 9/73.

⁷⁴ Albayrak, *Buhârî'nin Kaynakları ve Sezgin*, 90.

imamlarından biri olup "Kuteybe" lakabıyla meşhurdur. Buhârî, *Sahîh*'inde ondan 320 küsur müsned hadis rivâyet etmektedir ki bunların 70 küsuru Leys'ten muttasıl bir isnadla rivâyet edilmiştir.⁷⁵

Burada Leys'ten ta'lik edilip de Kuteybe b. Saîd'ten tahammül edildiği iddia olunan muallaklar tespit edilecektir. Buhârî'nin ilgili muallakları kendisinden tahammül ettiği şu iki yolla tespit edilmeye çalışılacaktır: Birincisi ilgili muallakın *Sahîh*'teki muttasıl tarîklerine, ikincisi de bazı muhaddislerin tahrîclerine istinaden tespit edilecektir. Şimdi bunlardan birinci kısma dâhil olan muallaklarla ilgili bir kısım malumat zikretmeye çalışalım:

2.1.2.1. Sahîh'e İstinaden Kuteybe b. Saîd'ten Tahammül Edildiği Tespit Edilen Muallak Rivâyet

İlgili muallak rivâyet şu şekildedir:

1- Buhârî, Hz. Peygamber'in kendisine hediye edilen kaftanları orada hazır bulunanlar arasında taksim ettiği ve bunlardan bir tanesini Mahreme b. Nevfel'e sakladığını konu edinen hadisi şu mürsel tarîkle kaydetmektedir: "Abdullah→ **Hammâd**→ Eyyûb→ Abdullah b. Ebî Müleyke." Akabinde İsmail b. Uleyye'nin de Hammâd gibi bunu mürsel olarak rivâyet ettiğine değinmektedir. Daha sonra Hâtim b. Verdân'ın bunu "Eyyûb→ Abdullah b. Ebî Müleyke→ **Misvar b. Mahreme**" tarîkiyle muttasıl olarak rivâyet ettiğine ve Leys'in de bu rivâyette ona mütâbi kılındığına, "tâbeahü'l-Leys" sîgası ile dikkat çekmektedir.⁷⁶ Buhârî'nin seneddeki farklılığa dikkat çekmek için burada Leys'ten ta'likte bulunduğu açıktır.⁷⁷ Bu muallak Kuteybe b. Saîd'ten tahammül edilmiştir. Çünkü mezkûr hadis, *Sahîh*'te aynı isnadla ondan iki kez mevsûl olarak tahrîc⁷⁸ edilmektedir.⁷⁹ Ayrıca Buhârî, bu muallaka "kâle" sîgasıyla ikinci kez temas etmektedir.⁸⁰ İsmâîlî, İbnü's-Salâh ve İbn Hacer'in işaret ettikleri üzere⁸¹ bu, tekraren kaydedildiği için senedinde ihtisar hâsil olmuştur. Metnindeki farklılık⁸² da bunu pekiştirmektedir. Denilebilir ki Buhârî, herhangi bir hadisi aslî olarak kaydettiğinde onun bu yönüne ittisalle, böyle yapmadığında ise onun mütâbi ve şâhid yönüne ta'likle dikkat çekmektedir.

2.1.2.2. Farklı Kaynaklara İstinaden Kuteybe b. Saîd'den Tahammül Edildiği Tespit Edilen Muallak Rivâyetler

Bahsimizle ilgili rivâyetler beş maddede sıralanacaktır.

1- Buhârî, Hz. Peygamber'in saçlarını tıraş edenlere **iki kez**, kısaltanlara ise bir kez dua ettiğini muttasıl bir tarîkle, ayrıca saçlarını tıraş edenlere **bir ya da iki kez** dua ettiğini muallak bir tarîkle Leys'ten nakletmektedir.⁸³ Bu ikinci rivâyetteki şüphe ifadesi yapılan söz konusu rivâyetin muallak olmasına bir gerekçe olarak gösterilebilir. Ayrıca Müslim, bu muallakı hocaları Kuteybe b. Saîd, Muhammed b. Rumh ve Yahya b. Yahya'dan mevsûl olarak nakletmektedir.⁸⁴ Tirmizî ve Nesâî de bunu Kuteybe b. Saîd'ten rivâyet etmektedir.⁸⁵ Dolayısıyla, Buhârî'nin de onlar gibi hocası Kuteybe b. Saîd'ten bunu tahammül ettiği söylenebilir.⁸⁶ Ayrıca söz konusu hadisin *Sahîh*'te Leys'in dışında bazı muttasıl tarîkleri bulunmaktadır.⁸⁷

⁷⁵ İbn Mende, *Meşâyihü'l-Buhârî*, 79; Bâcî, *Men harrece lehü'l-Buhârî*, 3/1212-1213; Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, 307; Eren, *Buhârî Hocaları*, 155.

⁷⁶ Buhârî, "Farzu'l-humus", 11.

⁷⁷ İbn Hacer, *Feth*, 6/253; İbn Hacer, *Tağlik*, 3/472.

⁷⁸ Buhârî, "Hibe", 19, "Libas", 12.

⁷⁹ İbn Hacer, *Feth*, 10/304; İbn Hacer, *Tağlik*, 5/66-7; Aynî, *Umde*, 22/29; Kastallânî, *İrşâd*, 8/450-451.

⁸⁰ Buhârî, "Libâs", 43.

⁸¹ İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, 68-69; İbn Hacer, *en-Nüket*, 1/333, 2/599-600; İbn Hacer, *Feth*, 10/61-2.

⁸² İbn Hacer, *Feth*, 10/355.

⁸³ Buhârî, "Hac", 127.

⁸⁴ Müslim b. Haccâc Müslim, *el-Câmiu's-sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî (Beyrut: Dâru İhyâ Tûrâsü'l-Arabî, ts.) Hac 316.

⁸⁵ Muhammed b. İsa Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992) Hac 74; Ahmed b. Şu'ayb Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Hasan Abdülmünim Şelebî (Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 2001), 4/200.

⁸⁶ İbn Hacer, *Feth*, 3/637; İbn Hacer, *Tağlik*, 3/97; Aynî, *Umde*, 10/65; Kastallânî, *İrşâd*, 3/234.

⁸⁷ Buhârî, "Hac", 127.

2- Abdullah b. Ömer birkaç kişi arasında müşterek/ortak bir köleyle ilgili olarak, "Köledeki hissesini başılayıp onu kısmi azat eden, ayrıca bütün bedeline yetecek miktarda malı bulunan ortağın köleyi tamamen azat etmesi kendisine vaciptir." şeklinde bir fetva vermektedir. Abdullah b. Ömer bu fetvayı Hz. Peygamber'den merfû' bir hadis olarak da rivâyet etmektedir. Bu rivâyetin Buhârî'deki mevsûl isnadı, "Ahmed→ Fudayl→ Musa→ Nâfi'→ Abdullah b. Ömer." şeklindedir. Akabinde Buhârî, başta Leys olmak üzere altı kişinin aynı rivâyeti, "Nâfi'→ Abdullah b. Ömer" tarîkiyle Hz. Peygamber'den metni ihtisar ederek naklettiklerine ta'lîken temas etmektedir.⁸⁸ Onun, bu muallakları, kesret-i turûka ve metindeki bazı farklılığa dikkat çekmek için kaydettiği aşikârdır. Ebü'l-Kâsım el-Begavî, Leys'ten ta'lîk edilen bu hadisi, Alâ' b. Musa'dan rivâyet etmektedir. Bununla birlikte Buhârî'nin, Müslim ve Nesâî'nin bunu hocaları Kuteybe b. Saîd'ten tahrîc ettikleri⁸⁹ gibi onu Kuteybe'den tahammül ettiği söyleyebilir.⁹⁰ Ayrıca Abdullah b. Ömer'den nakledilen bu hadisin *Sahîh*'te Leys'in dışında birkaç muttasıl tarîki bulunmaktadır.⁹¹

3- Buhârî, kibirden dolayı elbisesini yerde sürükleyen kişiye Allah'ın kıyamet gününde (rahmet nazarıyla) bakmayacağını belirten hadisi "Matar→ Şebâbe→ Şu'be→ Muhârib→ Abdullah b. Ömer" tarîkiyle muttasıl olarak kaydetmektedir. Akabinde Leys'in Nâfi' vasıtasıyla Abdullah b. Ömer'den bunun bir benzerini rivâyet ettiğini muallak olarak temas etmektedir.⁹² Bu muallakla bazı metin farklılıklarına dikkat çekilmektedir.⁹³ Buhârî'nin, mezkûr muallakı Müslim ve Nesâî gibi Kuteybe b. Saîd'ten tahammül⁹⁴ ettiği söylenebilir.⁹⁵ Ayrıca söz konusu hadisin *Sahîh*'te Leys'in dışında birkaç muttasıl tarîki mevcuttur.⁹⁶

4- Buhârî, Hz. Peygamber'in Hayber hurmalıklarında öldürülen sahâbi Abdullah b. Sehl'in diyetini bizzat ödediğini belirten rivâyeti "Süleyman→ Hammâd→ Yahya→ Büşeyr→ Râfi' b. Hadîc ve Sehl b. Ebî Hasme" tarîkiyle muttasıl olarak tahrîc etmektedir. Akabinde "kâle'l-Leys→ Yahya→ Büşeyr→ Sehl b. Ebî Hasme" tarîki ile ta'lîkte bulunmakta ve Yahya'nın, "Zannediyorum bunu Sehl b. Ebî Hasme, Râfi' b. Hadîc ile birlikte tahdis etti" dediğine temas etmektedir. Daha sonra "kâle Süfyân b. Uyeyne→ Yahya→ Büşeyr→ Sehl b. Ebî Hasme" tarîki ile yine ta'lîkte bulunmakta ve Sehl'in bunu yalnız olarak tahdis ettiğini belirtmektedir.⁹⁷ Görüldüğü üzere buradaki muallaklar seneddeki farklılığa dikkat çekilmek için kaydedilmiştir. Müslim, Tirmizî ve Nesâî'nin vaslettiği⁹⁸ bu muallakı muhtemelen Buhârî de onlar gibi hocası Kuteybe b. Saîd'ten tahammül etmiştir.⁹⁹ Ayrıca söz konusu hadisin *Sahîh*'te Leys'in dışında birkaç muttasıl tarîki bulunmaktadır.¹⁰⁰

5 Buhârî, Hz. Peygamber'in üç dirhem değerindeki bir kalkanı çalan hırsızın elini kestirdiğini belirten hadisi muttasıl olarak nakletmektedir. Akabinde, metin farklılığını göstermek için Leys'in bunu "semenühü/fiyatı" yerine, "kıymetühü" şeklinde rivâyet ettiğine muallak olarak temas etmektedir.¹⁰¹ Buhârî'nin, Müslim gibi bunu Kuteybe b. Saîd'ten tahrîc¹⁰² ettiği söylenebilir.¹⁰³ Ayrıca Buhârî, söz konusu hadisi farklı muttasıl bir tarîkle zikrettikten sonra akabinde bu muallakı tekrar etmiştir.¹⁰⁴ Öte

⁸⁸ Buhârî, "Itk", 4.

⁸⁹ Müslim, "Itk", 1 (mütâbi); Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 5/28.

⁹⁰ İbn Hacer, *Feth*, 5/174; İbn Hacer, *Tağlik*, 3/339; Aynî, *Umde*, 13/84; Kastallânî, *İrşâd*, 4/306.

⁹¹ Buhârî, "Itk", 4, 5.

⁹² Buhârî, "Libâs", 5.

⁹³ Buhârî, "Libâs", 5.

⁹⁴ Müslim, "Libâs ve Zinet", 42 (mütâbi); Ahmed b. Şu'ayb Nesâî, *es-Sünen*, thk. Abdulfettah Ebû Gudde (Haleb: Mektebetü'l-Matbûâtü'l-İslâmiyye, 1986) "Zinet", 101.

⁹⁵ İbn Hacer, *Feth*, 10/296; İbn Hacer, *Tağlik*, 5/55-6; Aynî, *Umde*, 21/299; Kastallânî, *İrşâd*, 8/420.

⁹⁶ Buhârî, "Fedâilü's-sahâbe", 5, "Libâs", 1, 2, 5.

⁹⁷ Buhârî, "Edeb", 89.

⁹⁸ Müslim, "Kasâme", 1; Tirmizî, "Diyet", 23; Nesâî, "Kasâme", 4.

⁹⁹ İbn Hacer, *Feth*, 10/604, 12/265; İbn Hacer, *Tağlik*, 5/105-6; Aynî, *Umde*, 22/180; Kastallânî, *İrşâd*, 9/87.

¹⁰⁰ Buhârî, "Sulh", 7, "Cizye", 12, "Diyât", 22, "Ahkâm", 38.

¹⁰¹ Buhârî, "Hudûd", 13.

¹⁰² Müslim, "Hudûd", 6.

¹⁰³ İbn Hacer, *Feth*, 12/118; İbn Hacer, *Tağlik*, 5/233-4; Aynî, *Umde*, 23/282; Kastallânî, *İrşâd*, 9/461.

¹⁰⁴ Buhârî, "Hudûd", 13.

yandan söz konusu hadisin *Sahîh*'te Leys'in dışında birkaç muttasıl tarîki mevcuttur.¹⁰⁵

2.1.2.3. Değerlendirme

Leys'ten yapılan bir muallakın *Sahîh*'teki muttasıl tarîklerine binaen Kuteybe b. Saîd'ten tahammül edildiği söylenebilir. Aslında *Sahîh*'te, iki kez mevsûl olarak kaydedilen bu rivâyetin, ayrıca muallak olarak zikredilmesi onun, mütâbi ve şâhid olduğuna bir karine teşkil etmektedir.

Buhârî'nin bazı muhaddislerin tahrîclerine istinaden Kuteybe b. Saîd'ten tahammül ettiği kabul edilen muallakları 5 adettir. Sened ve metindeki farklılığa dikkat çekmek için kaydedilen bu muallakların tamamının *Sahîh*'te Leys'in dışında birkaç mevsûl tarîki mevcuttur. Netice olarak, Buhârî'nin, *Sahîh*'inde "kâle'l-Leys" şeklinde ta'lîken naklettiği 6 hadisin Kuteybe b. Saîd'ten tahammül edildiği söylenebilir.

2.1.3. Abdullah b. Yusuf'tan Tahammül Edildiği İddia Edilen Muallak Rivâyet

Buhârî'nin *Sahîh*'inde kendisinden en çok rivâyette bulunduğu hocalarından biri Abdullah b. Yusuf et-Tinnîsî el-Mısırî'dir (ö. 218/841). Ondan 360'a yakın müsned hadis tahrîc etmiştir. Abdullah b. Yusuf, bunlardan 60'a yakınını Leys b. Sa'd'an almıştır.¹⁰⁶ Bu durumda *Sahîh*'te Leys'ten yapılan en az bir muallakın ondan tahammül edilmiş olabileceği söylenebilir. İlgili muallak şu şekildedir:

1- Buhârî, Abdullah b. Zübeyr'in, teyzesi Hz. Aişe'yle olan küskünlüğünü affettirmek için Hz. Peygamber'in dayılarından yani Zühre oğullarından birilerini aracı yaptığını konu edinen hadisi "ve kâle'l-Leys→ Ebü'l-Esved Muhammed→ Urve b. Zübeyr" tarîki ile muhtasar olarak nakletmektedir.¹⁰⁷ İbn Hacer'in dikkat çektiği gibi bu, "Yahya b. Bükeyr→ Leys→ Ukayl→ İbn Şihâb..." tarîki ile nakledilen bir önceki hadise¹⁰⁸ atfedilmiş olabilir.¹⁰⁹ Böylece bu, muallak değil, Yahya b. Bükeyr'den mevsûlen aktarılmış bir rivâyet sayılır. Ayrıca bu, muallak olarak da kabul edilebilir. Bu durumda İbn Hacer, Aynî ve Kastallânî'nin belirttikleri gibi mezkûr rivâyet, Abdullah b. Yusuf'tan tahammül edilmiş olur.¹¹⁰ Onların gerekçesi, bu muallakın bir hadis sonrasında yine Abdullah'tan muttasıl ve mutavval/tam metin olarak nakledilmesidir.¹¹¹ Ancak söz konusu iki rivâyet arasında az da olsa bir metin farklılığının bulunmasının yanı sıra, "Muallakı ve bunun muttasıl tarîkini bir hadis arayla zikretmek Buhârî'nin âdetine aykırıdır." denilerek bunların farklı hocalardan tahammül edilmiş olması gerektiği iddia edilebilir. Ancak bu iddia ispata muhtaçtır. Çünkü nadirde olsa Buhârî bir hadisi muhtasar ve mutavval olarak aynı hocadan peş peşe zikredebilmektedir.¹¹² Böylece denilebilir ki Buhârî, mezkûr hadisi hocası Abdullah b. Yusuf'tan iki farklı şekilde yani muhtasar ve mutavval olarak tahammül etmiştir. Bu hususa dikkat çekmek için de ilgili hadisi böyle iki kez zikretmiş olmalıdır.¹¹³ Bununla birlikte Ebû Nu'aym söz konusu muallakı "...Kuteybe b. Saîd→ Leys..." tarîki ile tahrîc etmektedir.¹¹⁴ Bu da onun Kuteybe b. Saîd'ten tahammül edilmiş olabileceğini düşündürmektedir.

2.1.4. Ahmed b. Yunus'tan Tahammül Edildiği İddia Edilen Muallak Rivâyet

Ahmed b. Abdullah b. Yunus el-Yerbû'î (ö. 227/850), Kûfe âlimlerinin salihlerinden ve sünnete bağlılarından biridir. Buhârî *Sahîh*'inde onu dedesine nisbetle yani "Ahmed b. Yunus" olarak zikretmekte ve kendisinden 70'e yakın müsned hadis rivâyet etmektedir. Bunların 4'ü Leys b. Sa'd'an tahrîc edilmiştir.¹¹⁵ Burada *Sahîh*'te Leys'ten yapılan bir muallakın Ahmed b. Abdullah'tan tahammül edildiği

¹⁰⁵ Buhârî, "Hudûd", 13.

¹⁰⁶ İbn Mende, *Meşâyihü'l-Buhârî*, 56; Bâcî, *Men harrece lehü'l-Buhârî*, 2/853; Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, 222; Eren, *Buhârî Hocaları*, 134-135.

¹⁰⁷ Buhârî, "Menâkib", 2. Diğer bir mevsûl tarîki: "Edeb", 62.

¹⁰⁸ Buhârî, "Menâkib", 2.

¹⁰⁹ İbn Hacer, *Tağlik*, 4/45.

¹¹⁰ İbn Hacer, *Feth*, 6/603; İbn Hacer, *Tağlik*, 4/45; Aynî, *Umde*, 16/75; Kastallânî, *İrşâd*, 6/7.

¹¹¹ Buhârî, "Menâkib", 2.

¹¹² Buhârî, "Vudû' ", 5, "Cihâd", 156.

¹¹³ İbn Hacer, *Feth*, 1/288-289.

¹¹⁴ Aynî, *Umde*, 16/75.

¹¹⁵ İbn Mende, *Meşâyihü'l-Buhârî*, 29; Bâcî, *Men harrece lehü'l-Buhârî*, 1/328; Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, 234; Eren, *Buhârî Hocaları*, 96.

söylenbilir. İlgili muallak şöyledir:

1- Buhârî, Hz. Peygamber'in bir taş parçasıyla koyunu kesen kadının mezkûr fiilini onayladığını ifade eden hadisi "Sadaka→ Abde→ Ubeydullah→ Nâfi'→ İbn Ka'b→ Ka'b b. Mâlik" tarîkiyle muttasıl olarak nakletmektedir. Akabinde söz konusu kadının Ka'b b. Mâlik'in cariyesi olduğuyla ilgili ziyadeyi, "Leys→ Nâfi'→ **Ensardan bir adam**→ Abdullah b. Ömer" tarîki ile muallak olarak zikretmektedir.¹¹⁶ Bu muallak Ahmed b. Yunus'tan tahammül edilmiş olabilir. Çünkü İsmâîlî, bunu Ahmed'in kendisinden "Leys→ Nâfi'→ Ensarlı bir adam→ İbn Ömer" tarîki ile tahrîc etmektedir.¹¹⁷ Söz konusu rivâyet, ihtiva ettiği ziyadeye dikkat çekmek için muallak olarak zikredilmiş olmalıdır. Ayrıca bunun muallak olarak kaydedilmesinde senedindeki mübhem râvinin pek bir etkisinin olmadığını düşünüyoruz. Çünkü mezkûr hadisin aynı ibhamı ihtiva eden başka bir tarîki *Sahîh*'te muttasıl olarak kaydedilmiştir.¹¹⁸ Öte yandan söz konusu hadisin *Sahîh*'te Leys'in dışında birkaç muttasıl tarîki de mevcuttur.¹¹⁹

2.2. Buhârî'nin Tahrîcte Bulunmadığı Hocalarından Yaptığı Ta'lîkler

Burada Buhârî'nin, tahrîcte bulunmadığı hocalarını isnaddan düşürerek Leys'ten yaptığı ta'lîkler incelenmeye çalışılacaktır. Öncelikle söz konusu hocalar arasında kendisinden en çok ta'lîkte bulunan Ebü'l-Cehm el-Alâ' b. Musa zikredilecektir.

2.2.1. Alâ' b. Musa'dan Tahammül Edildiği İddia Edilen Muallak Rivâyetler

Alâ' b. Musa el-Bâhilî (ö. 228/842) daha çok "Ebü'l-Cehm" künyesiyle bilinmektedir. İbn Hacer'in dikkat çektiği üzere, Buhârî, *Sahîh*'inde ondan tahrîcte bulunmamaktadır.¹²⁰ Diğer bir ifade ile, Buhârî, onun adını muttasıl bir senedde açıkça zikredip kendisinden mütâbî, şâhid ve muallakların dışında bir rivâyette bulunmamıştır. Ancak İbn Hacer, Aynî ve Kastallânî'nin ifadelerine göre, Buhârî, söz konusu kişiden ta'lîken rivâyette bulunmuştur. Buhârî'nin, Leys'ten ta'lîken nakledip Alâ' b. Musa'dan tahammül ettiği söylenen muallaklar şu şekildedir:

1- Buhârî, Abdullah b. Ömer'in, eşini bir veya iki talakla boşayan kocanın, tekrar eşine dönme hakkının bulunduğunu, zira kendisinin de böyle bir konumdayken Hz. Peygamber'in kendisine eşine dönmesini emrettiğini konu edinen rivâyeti, "kâle'l-Leys→ Nâfi'→ Abdullah b. Ömer" tarîkiyle ta'lîken aktarmaktadır.¹²¹ Ayrıca Buhârî, bu hadisin mutavval halini hocası Kuteybe b. Saîd vasıtasıyla Leys'ten mevsûl olarak nakletmektedir. Akabinde "**ve zâde fihî ğayruhû** ani'l-Leys→ Nâfi'→ Abdullah b. Ömer" tarîkiyle mezkûr muallaka tekraren temas etmektedir.¹²² İbn Hacer ve Kastallânî buradaki mübhem ismi, Alâ' b. Musa şeklinde açıklamaktadır.¹²³ Buhârî'nin muallak olarak zikrettiği isnad ve metnin aynıyla Alâ' b. Musa'nın hadis Cüz'ünde tahrîc edilmiş¹²⁴ olması, sözünü ettiğimiz muhaddislerin bu konudaki haklılığını gösteriyor olmalıdır. Kanaatimizce, "zâde" sîğasından da anlaşılacağı üzere ilgili muallak, ihtiva ettiği ziyade dikkat çekilmek için kaydedilmiştir. Sözünü ettiğimiz ziyade ise İbn Ömer'e ait olan mevkûf kısmı oluşturmaktadır. Ayrıca Buhârî hocası Yahya b. Bükeyr vasıtasıyla bu hadisi Leys'ten mevsûlen aktarmaktadır.¹²⁵

2- Buhârî, Ebû Bekr'in kızı Esmâ'nın kendisini ziyarete gelen müşrik annesiyle ilgilenip ilgilenmeyeceği hususuyla bağlantılı olarak Hz. Peygamber'e soru sorduğunu anlatan hadisi, Leys'ten muallak olarak aktarmaktadır.¹²⁶ İbn Hacer'e göre Buhârî bunu Alâ' b. Musa'dan tahammül etmiştir.¹²⁷ Kanaatimizce,

¹¹⁶ Buhârî, "ez-Zebâih ve's-sayd", 19.

¹¹⁷ İbn Hacer, *Feth*, 9/722; İbn Hacer, *Tağlîk*, 4/513; Aynî, *Umde*, 21/117; Kastallânî, *İrşâd*, 8/279.

¹¹⁸ Buhârî, "ez-Zebâih ve's-sayd", 19.

¹¹⁹ Buhârî, "ez-Zebâih ve's-sayd", 18, 19.

¹²⁰ Ahmed b. Ali İbn Hacer, *Ta'cîlu'l-menfaa bi zevaidi ricâli'l-eimmeti'l-erbaa*, thk. İkrâmullah İmâdülhak (Beyrut: Dâru'l-Beşâ'iri'l-İslamiyye, 1996), 2/429.

¹²¹ Buhârî, "Talâk", 7.

¹²² Buhârî, "Talâk", 44.

¹²³ İbn Hacer, *Feth*, 9/427, 9/552-3; İbn Hacer, *Tağlîk*, 4/438-9, 4/478; Aynî, *Umde*, 20/241, 20/314; Kastallânî, *İrşâd*, 8/138, 8/186.

¹²⁴ Ebü'l-Cehm el-A'lâ b. Mûsâ Bâhilî, *Cüz'ü Ebî'l-Cehm*, thk. Abdurrahman b. Muhammed el-Kaşkarî (Riyad: Mektebet'r-Rüşd, 1999), 38.

¹²⁵ Buhârî, "Talâk", 65, (Talâk sûresi).

¹²⁶ Buhârî, "Edeb", 8.

Sahîh'teki muallak isnat ve metnin aynıyla Alâ' b. Musa'nın Cüz'ünde bulunması bu görüşü desteklemektedir.¹²⁸ Bu muallakın kaydediliş nedeni, metindeki ziyadedden dolayı olmalıdır. Çünkü muttasıl rivâyetlerin¹²⁹ aksine Esmâ'nın annesinin oğlu ile birlikte geldiği sadece burada ifade edilmektedir.¹³⁰ Ayrıca mezkûr muttasılların tamamı Leys'in dışında vasledilmiştir. Neticede söz konusu rivâyet, asıl olarak kaydedilmediği için muallak olarak zikredilmiş olmalıdır.

3- Buhârî, Hz. Ömer'in bir cariye tevacüzde bulunan bir köleye had cezası uyguladığı, ancak cariye kendisine had uygulamadığıyla ilgili rivâyeti, "ve kâle'l-Leys→ Nâfi'→ Safiyye bint Ebî Ubeyd" tariki ile ta'lik etmektedir.¹³¹ İbn Hacer, Aynî ve Kastallânî mezkûr rivâyetin Alâ' b. Musa'dan tahammül edildiğine kânidirler.¹³² Ayrıca bu rivâyet aynı isnat ve lafızlarla Alâ' b. Musa'nın Cüz'ünde mevcuttur.¹³³ Ebu'l-Haccâc el-Mizzî'nin (ö. 742/1341) ifadelerinden anladığımız kadarıyla bu rivâyetin *Sahîh*'te mevsûl bir tariki bulunmamaktadır.¹³⁴ Buhârî'nin bunun mevsûl tarikiyle ilgilenmeyişi, ya bu rivâyet mevkûf olmasına ya da Buhârî'nin nazarında bunun muttasıl bir tarikinin bulunmayışına bağlıdır. "Zinaya zorlanan bayana had cezası yoktur" başlığıyla tercüme edilen babta konuyla ilgili bundan başka bir rivâyetin zikredilmeyişi buna delil olarak gösterilebilir.

2.2.1.1. Değerlendirme

Yukarıda kaydedilenlere binaen denilebilir ki Buhârî, *Sahîh*'inde Leys'ten ta'lik ettiği üç rivâyeti Alâ' b. Musa'dan tahammül etmiştir. Ancak Alâ' b. Musa, Buhârî'nin sıhhat şartlarını taşımadığı için isnaddan düşürülmüş olmalıdır. Nitekim başta Buhârî olmak üzere kimi münekkidler, onu münker rivâyetleri bulunan mecrûh biri saymaktadır.¹³⁵ Ancak Hatîb Bağdâdî (ö. 463/1071) onu sadûk, Zehebî (ö. 748/1347) ise sika olarak tavsif etmektedir.¹³⁶ Hâsılı, Alâ' b. Musa, cerh ve ta'dîl konusunda tartışmalı bir râvi sayılmalıdır. Muhtemelen Buhârî, bu maksatla *Sahîh*'inde kendisinden muttasıl bir isnadla tahrîcte bulunmayıp sadece ta'likle yetinmiştir.

Öte yandan söz konusu üç muallaktan ilk ikisi ihtiva ettikleri ziyadeye dikkat çekilmek üzere kaydedilmiştir. Bununla birlikte bunların ilkinin *Sahîh*'te Leys'ten birkaç muttasıl tariki bulunmaktadır. İkincisinin de Leys'in dışında mevsûl tarikleri mevcuttur. Üçüncü muallak ise mevkûf olup *Sahîh*'te mevsûl bir tariki zikredilmemektedir.

2.2.2. İsa b. Hammâd el-Mısırî'den Tahammül Edildiği İddia Edilen Muallak Rivâyetler

İsa b. Hammâd b. Müslim et-Tüçibî el-Mısırî (ö. 248/863), "Zuğbe" lakabı ile tanınmaktadır. Hâkim en-Neysâbûrî (ö. 405/1014) ve İbn Hacer'e göre Buhârî, *Sahîh*'inde ondan tahrîcte bulunmamıştır. Bununla birlikte o, sika biri olup aynı zamanda Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî ve İbn Mâce'nin hocasıdır.¹³⁷ Bunlar kendisinden birçok hadis tahrîc etmiştir.¹³⁸ İbn Hacer, Aynî ve Kastallânî gibi şârihlerin işaret ettiklerine göre, Buhârî mezkûr şahıstan ta'liken rivâyette bulunmuştur. Leys'ten ta'lik edilip de İsa b. Hammâd'tan tahammül edildiği iddia olunan muallaklar şunlardır:

¹²⁷ İbn Hacer, *Feth*, 10/466; İbn Hacer, *Tağlik*, 5/85-6; Aynî, *Umde*, 22/89; Kastallânî, *İrşâd*, 9/9.

¹²⁸ Bâhilî, *Cüz'ü Ebî'l-Cehm*, 49.

¹²⁹ Buhârî, "Hibe", 29, "Cizye", 18, "Edeb", 7.

¹³⁰ İbn Hacer, *Feth*, 5/262.

¹³¹ Buhârî, "İkrâh", 6.

¹³² Yusuf b. Abdürrahman Mizzî, *Tuhfetü'l-eşraf bi-ma'rifeti'l-etraf*, thk. Abdüssemed Şerefüddin (el-Mektebetü'l-İslâmî, 1983), 8/126; İbn Hacer, *Feth*, 12/370; İbn Hacer, *Tağlik*, 5/262-263; Aynî, *Umde*, 24/104; Kastallânî, *İrşâd*, 10/100.

¹³³ Bâhilî, *Cüz'ü Ebî'l-Cehm*, 42.

¹³⁴ Mizzî, *Tuhfetü'l-eşraf*, 8/126.

¹³⁵ Ahmed b. Ali Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru Garbi'l-İslâmî, 2002), 14/160.

¹³⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 14/160; Muhammed b. Abdullah Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, thk. Şu'ayb el-Arnâvut vd. (Müessesetü'r-Risâle, 1985), 10/525.

¹³⁷ Muhammed b. Abdullah Hâkim, *Tesmiyetü men ahreçhümü'l-Buhârî ve Müslim ve mâ infarada bihi kullu vâhidin minhumâ*, thk. Kemal Yûsuf el-Hût (Beyrut: Müessesetü'l-kütübî'ssekâfiyye, ts.), 205; Ahmed b. Ali İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, thk. Muhammed Avvâme (Suriye: Dâru'r-Reşid, 1986), 438.

¹³⁸ Hâkim, *Men ahreçhümü'l-Buhârî ve Müslim*, 205; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, 438.

1- Buhârî, Hz. Peygamber'e sihir yapıldığıyla ilgili hadisi *Sahîh'*inde üç kez Leys'ten muallak olarak nakletmektedir. Bunları teker teker ele alalım:

Birincisi ikili senedle nakledilmektedir. Buradaki isnatlar şu şekildedir: "İbrahim b. Musa→ İsa→Hişâm→ babası→ Hz. Aişe Hz. Peygamber'e sihir yapıldı." "**ve kâle'l-Leys** ketebe ileyye→ Hişâm→ babası→ Hz. Aişe..."¹³⁹ Bu muallakın kaydediliş nedeni, mevsûl tarîkin *Sahîh'*in başka bir yerinde zikredilmiş¹⁴⁰ olmasından kaynaklanmış olabilir.¹⁴¹

İkincisi de ilgili hadis mezkûr mevsûl senedle kaydedildikten sonra mütâbaat makamında "**ve kâle'l-Leys ve İbn-i Uyeyne an Hişâm** "fî muştin ve **muşâkatin**/tarak ve keten tarantısında" denilerek ta'lîkte bulunulmaktadır.¹⁴² Bu muallakın metindeki farklılığa temas etmek için kaydedildiği açıktır. Çünkü mevsûl tarîkte "fî muştin ve **muşâtatın**/tarak ve saç tarantısı" şeklinde kaydedilmektedir.¹⁴³

Üçüncüsü ise ilgili hadis başka bir tarikle mevsûl olarak tekrarlanmaktadır. Burada mezkûr muallaka "**Zâde İsa b. Yunus ve'l-Leys b. Sa'd an Hişâm...**" şeklinde değinilmekte ve "Hz. Peygamber'e sihir yapıldı da O, tekrar tekrar dua etti" ziyadesine yer verilmektedir.¹⁴⁴ Kanaatimizce bu rivâyet de kendisinde bulunan ziyadeye dikkat çekmek amacıyla kaydedilmiştir.¹⁴⁵ Bu muallak tarîkleri Leys'ten rivâyet eden kişi, İsa b. Hammâd'dır.¹⁴⁶ Dolayısıyla Buhârî de ondan tahammül etmiş olabilir. Bu muallakın *Sahîh'*te Leys'in dışında birkaç muttasıl tarîki mevcuttur.¹⁴⁷

2- Buhârî, Esmâ bint Ebû Bekr'den naklen Zeyd b. Amr b. Nüfeyl'in sırtını Ka'be'ye dayamış olduğu halde (hazır bulunanlardan) kendisinden başka hiçbir Kureyşlinin Hz. İbrahim'in (a.s.) dini üzere olmadığını belirttiğiyle ilgili rivâyeti Leys'ten, **ve kâle'l-Leys** ketebe ileyye→ Hişâm→ babası→ Esmâ" tarîkiyle ta'lîken nakletmektedir.¹⁴⁸ Bu da İsa b. Hammâd'dan rivâyet edilmektedir.¹⁴⁹ Buhârî'nin de mezkûr şahıstan bu rivâyeti tahammül ettiği bazı şârihlerce işaret edilmektedir. Kanaatimizce, bu rivâyetin, mevkûf olması hasebiyle, *Sahîh'*te ayrıca mevsûl bir tarîkine yer verilmemiştir.¹⁵⁰

2.2.2.1. Değerlendirme

Yukarıdaki malumata göre, Buhârî, *Sahîh'*inde Leys'ten ta'lîk ettiği iki rivâyeti Zuğbe lakabıyla maruf İsa b. Hammâd el-Mısırî'den tahammül etmiştir. Bunlardan birincisi metindeki farklılığa dikkat çekilmek için kaydedilmiş olup *Sahîh'*te Leys'in dışında birkaç muttasıl tarîki mevcuttur. İkincisi de mevkûf bir rivâyet olup *Sahîh'*te mevsûl bir tarîki bulunmamaktadır.

2.2.3. Rebî' b. Süleyman'dan Tahammül Edildiği İddia Edilen Muallak Rivâyet

Zehebî ve İbn Hacer'in dikkat çektiklerine göre, Buhârî, *Sahîh'*inde Rebî' b. Süleyman el-Murâdî'den (ö. 270/884) tahrîcte bulunmamıştır.¹⁵¹ Ancak aşağıda kaydedilecek olan muallakın ondan tahammül edildiği söylenebilir.

1- Buhârî, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) alacak verecek davası yüzünden camide gürlütü patırtı yapan Ka'b b. Mâlik ile Abdullah b. Ebî Hadred el-Eslemî'nin arasını bulup borcun yarısını Abdullah'a ödettiğini konu edinen hadisi ikili senedle kaydetmektedir. Buradaki isnatlar şöyledir: "Haddesenâ Yahya b. Bükeyr

¹³⁹ Buhârî, "Bedü'l-halk", 11.

¹⁴⁰ Buhârî, "Tib", 47.

¹⁴¹ İbn Hacer, *Hedy*, 59; İbn Hacer, *Feth*, 6/376; İbn Hacer, *Tağlik*, 3/511-512; Aynî, *Umde*, 15/169; Kastallânî, *İrşâd*, 5/291.

¹⁴² Buhârî, "Tib", 47.

¹⁴³ İbn Hacer, *Feth*, 10/261; İbn Hacer, *Tağlik*, 5/48-49; Aynî, *Umde*, 21/282; Kastallânî, *İrşâd*, 8/404.

¹⁴⁴ Buhârî, "ed-Deavât", 57.

¹⁴⁵ İbn Hacer, *Feth*, 11/217.

¹⁴⁶ İbn Hacer, *Hedy*, 59; İbn Hacer, *Feth*, 6/376; İbn Hacer, *Tağlik*, 3/511-512; Aynî, *Umde*, 15/169; Kastallânî, *İrşâd*, 5/291.

¹⁴⁷ Buhârî, "Tib", 49, 50.

¹⁴⁸ Buhârî, "Menâkibü'l-Ensâr", 24.

¹⁴⁹ İbn Hacer, *Feth*, 7/167; İbn Hacer, *Tağlik*, 4/83-84; Aynî, *Umde*, 16/287; Kastallânî, *İrşâd*, 6/173.

¹⁵⁰ Zeyd Taban, *Buhârî'nin Muallak Hadisleri* (İstanbul: İÜ İlahiyat Fakültesi, Lisans Bitirme Tezi, 2013), 42; Albayrak, *Buhârî'nin Kaynakları ve Sezgin*, 90.

¹⁵¹ Muhammed b. Abdullah ez-Zehabî, *el-Kâşif fi ma'rifeti men lehü rivâye fi'l-Kütübi's-sitte*, thk. Muhammed Avvâme (Cidde: Dâru'l-Kible lis'-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 1992), 1/392; Ahmed b. Ali İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib* (Haydarabat: Matbaa Dâiretü'l-Meârifî'n-Nizâmîyye, 1908), 3/245-6.

haddesenâ Leys an Ca'fer b. Rabî'a –ve kâle ğayruhü haddesenî Leys haddesenî Ca'fer b. Rabî'a- an Abdullah b. Hürmüz an Abdullah b. Ka'b an Ka'b b. Mâlik."152 İsmâîlî, bu hadisi Rebî' b. Süleyman vasıtasıyla Leys'in oğlu Şu'ayb'tan (ö. 199/815) tahrîc etmektedir.153 Dolayısıyla Buhârî'nin de bunu Şu'ayb'tan nakleden Rebî' b. Süleyman'dan tahammülde bulunmuş olabileceği melhuzdur. Buna göre buradaki mübhem isim, Şu'ayb'tir. Ancak Buhârî *Sahîh*'inde Şu'ayb'ten154 de Rebî' b. Süleyman'dan da rivâyette bulunmamaktadır.155 Böylece buradaki mübhem isimden ya başka biri kastedilmekte yahut da Buhârî onların isimlerini açıkça zikretmediği için tabakat türü eserler onları Buhârî râvisi olarak tanıtmamaktadır. Ayrıca bunlar sika râvilerdir. Nitekim Şu'ayb, Müslim, Ebû Dâvûd ve Nesâî'nin ricalindedir.156 Rebî' de Ebû Dâvûd, Nesâî ve İbn Mâce'nin hocası olup birçok rivâyeti *Sünen-i Erbaa*'da tahrîc edilmiştir.157 Dolayısıyla bunlar Buhârî'nin de râvileri olarak kabul edilebilir. Aynî'nin dikkat çektiği üzere söz konusu muallakın zikrediliş nedeni, muttasıl seneddeki "an" sîgasının semâa delalet ettiğini belirtmek için olmalıdır.158

Ayrıca söz konusu hadis, "Abdullah b. Muhammed → Osman b. Ömer ahberenâ Yunus –ve kâle'l-Leys haddesenî Yunus- an İbn Şihâb..." şeklinde ikili senedle hem mevsûl hem de muallak olarak tekraren zikredilmektedir.159 *ez-Zühriyyât*'taki rivâyete göre bu, Abdullah b. Sâlih'ten tahammül edilmiş olabilir.160 Bu muallakın kaydediliş nedeni mevsûl senedin daha önce *Sahîh*'te kaydedilmiş olmasından kaynaklanmış gibidir.161 Öte yandan söz konusu muallak hadisin, Yahya b. Bükeyr vasıtasıyla Leys'ten muttasıl bir târiki de mevcuttur.162

2.3. Leys'ten Yapılan Ta'liklerle İlgili Genel Bir Değerlendirme

Buhârî'nin Leys'ten muallak olarak aktardığı 26 hadisin, *Sahîh*'indeki ve *et-Târîhu'l-kebîr*'indeki muttasıl bazı senedlerinden ve kimi muhaddislerin tahrîclerinden hareketle, Yahya b. Bükeyr, Kuteybe b. Saîd, Abdullah b. Yusuf ve Ahmed b. Yunus gibi *Sahîh*'inde kendilerinden tahrîcte bulunduğu hocaları ile, Alâ b. Musa, İsa b. Hammâd ve Rebî' b. Süleyman gibi kendilerinden tahrîcte bulunmadığı hocalarından tahammül ettiği söylenebilir. *Sahîh*'teki muttasıl târiklerine istinaden 9, *et-Târîhu'l-kebîr*'e istinaden de 1 muallakın kaynağı tespit edilmiştir. Geriye kalan 16 muallakın kaynağı ise Buhârî dışındaki muhaddislerin tahrîcleriyle belirlenmiştir. Buna göre mezkûr muallakların, 12 tanesi Yahya b. Bükeyr'den, 6'sı Kuteybe b. Saîd'ten, birer tanesi de Abdullah b. Yusuf ve Ahmed b. Yunus'tan; 3'ü Alâ b. Musa'dan, 2'si İsa b. Hammad'tan ve 1 tanesi de Rebî' b. Süleyman'dan tahammül edilmiş olsa gerekir. Bununla birlikte bu muallakların, 11 tanesi *Sahîh*'te Leys'ten mevsûl târikle nakledilmektedir. 12 tanesi ise Leys'in dışındaki târiklerle vasledilmektedir. Geriye kalan 3 muallakın ise *Sâhîh*'te muttasıl târikleri bulunmamaktadır. Bunlardan biri merfû, diğer ikisi de mevkûf rivâyetlerdendir.

3. Buhârî'nin Leys'ten Yaptığı Ta'liklerde Özellikle Hocalarını İsnaddan Düşürmesinin Maksudı

Burada, Leys'ten yapılan ta'liklerin sebep ve maksatlarını bazı önemli muhaddislerin mülahazaları çerçevesinde tespit etmeye çalışacağız. Araştırmamıza göre, Buhârî'nin hangi durumlarda ta'lik yaptığını tespit etmeye çalışan ilk isim, İsmâîlî'dir. Onun tespitine göre Buhârî şu durumlarda ta'like başvurmaktadır:

a-) Buhârî ilgili hadisi âli isnadla elde edememekle birlikte kendisinden ta'likte bulunduğu şahıstan

152 Buhârî, "Husûmât", 9.

153 İbn Hacer, *Tağlik*, 3/328; İbn Hacer, *Feth*, 5/88; Kastallânî, *İrşâd*, 4/239.

154 Zehebî, *el-Kâşif*, 1/488; İbn Hacer, *Tehzîb*, 4/355-6.

155 Zehebî, *el-Kâşif*, 1/392; İbn Hacer, *Tehzîb*, 3/245-6.

156 Zehebî, *el-Kâşif*, 1/488; İbn Hacer, *Tehzîb*, 4/355-6.

157 Zehebî, *el-Kâşif*, 1/392; İbn Hacer, *Tehzîb*, 3/245-6.

158 Aynî, *Umde*, 12/263.

159 Buhârî, "Sulh", 14.

160 İbn Hacer, *Tağlik*, 3/403; İbn Hacer, *Feth*, 5/351; Aynî, *Umde*, 13/289; Kastallânî, *İrşâd*, 4/430-1.

161 Buhârî, "Kitâbu's-Salât", 71.

162 Buhârî, "Sulh", 10.

geldiği sika râvilerce maruf olduğunda ta'like tevessül etmektedir. Yani hadisin sahîh olmasına ve kendi târîki dışında şöhret bulmasına binaen ta'likte bulunmaktadır.

b-) *Sahîh*'in başka bir yerinde tahdîs sîgasıyla zikrettiği hadisi aynı isnad ve metinle tekrarlamamak için ta'likte bulunmaktadır.

c-) Hadisi şartına uygun olmayan bir râviden elde ettiğine dikkat çekmek için ta'like başvurmuştur.¹⁶³

İbnü's-Salâh ve İbn Hacer, İsmâîlî'nin bu görüşüne katılmakla birlikte ayrıca İbn Hacer, Buhârî'nin ilgili hadisi semâ yoluyla almaması veya hadisin mevkûf olması gibi hususları da mezkûr maddelere ilave etmektedir.¹⁶⁴

Şimdi bu ta'lik nedenlerinin bizim konu edindiğimiz muallaklar için geçerli olup olmadığını araştırmaya çalışalım.

Yukarıda kaydedilenlerden anlaşıldığı üzere, söz konusu 26 muallakın 3 tanesi hariç, hepsinin *Sahîh*'te muttasıl târîkleri bulunmaktadır. *Sahîh*'te muttasıl târîkleri bulunmayan bu muallaklar aşağıda müstakil bir başlık altında değerlendirileceği için onlara burada temas edilmeyecektir. Ayrıca *Sahîh*'te muttasıl târîkleri bulunan muallakların 4 tanesi hariç, geriye kalanların tamamı Buhârî'nin şartlarına uygun râvilerden temin edilmiştir. 4 tanesi ise onun şartlarına uygun olmayan hocalarından alınmıştır.

Böylece denilebilir ki İsmâîlî, İbnü's-Salâh ve İbn Hacer'e göre konu edindiğimiz muallakların 19 tanesinin *Sahîh*'te muttasıl târîkleri bulunduğu için; 4 tanesinin de *Sahîh*'te muttasıl târîkleri bulunmakla birlikte bir de Buhârî'nin, kendi şartlarına uymayan hocalardan tahammül edildikleri için ta'lik olunmuştur. Bu hususu şöyle açabiliriz:

Buhârî'nin kendi şartlarına uyan kimselerden yaptığı ta'likler, Yahya b. Bükeyr ve Kuteybe b. Saîd gibi *Sahîh*'inde kendilerinden tahrîcte bulunduğu hocalarından yaptığı ta'liklerdir. Onun şartlarına uymayan kimselerden yaptığı ta'likler ise Alâ' b. Musa ve İsa b. Hammâd gibi kendilerinden tahrîcte bulunmadığı hocalarından yaptığı ta'likleri kapsamaktadır.

Ayrıca kendi şartlarına uyan kimselerden yaptığı ta'likler iki kısma ayrılabilir. Birincisi *Sahîh*'in başka bir yerinde kendi isnadıyla, ikincisi de başka târîklerle vasledilen muallaklardır.

Birinci gruptaki muallakların sayısı 9'dur. Bunlar *Sahîh*'te aynı isnadla hem mevsûl hem de muallak olarak kaydedilmektedir. Yani Buhârî, bunları Yahya b. Bükeyr, Kuteybe b. Saîd ve Abdullah b. Yusuf gibi hocalarından mevsûl olarak naklettiği gibi bu hocalarını isnaddan düşürüp doğrudan Leys'ten muallak olarak da aktarmaktadır. Ayrıca Buhârî, bunların bazılarını iki, bazılarını üç ve hatta bazılarını dört kez *Sahîh*'inde mevsûl olarak tekrarlamaktadır. Böylece Buhârî'nin semâan tahammül ettiği ve *Sahîh*'inde birkaç kez muttasıl olarak tekrarladığı bu hadisleri ayrıca muallak olarak nakletmesi açıkça göstermektedir ki o, bu tür ta'likleri belli bir amaca binaen yapmaktadır. İşte isimleri yukarıda zikredilen âlimler, bunu Buhârî'nin ilgili hadisi tekraren kaydetmesine yormaktadır. Özellikle İbn Hacer'e göre Buhârî tekrardan ya da sözü uzatmaktan kaçındığı için böyle bir yol tercih etmiştir.¹⁶⁵ Ancak kanaatimizce, bunların muallak olarak zikredilmelerinin başka bir nedeni de olabilir. O da ilgili hadisin ta'lik edildiği yerde asıl olarak kaydedilmemesi aksine mütâbi, şahid ve ikinci sened şeklinde zikredilmesi hasebiyle muallak olmasıdır. Zira az önce zikredildiği üzere söz konusu hadislerin ikinci ve üçüncü tekrarları muallak olarak değil, mevsûl olarak yapılmaktadır. Yani ilgili muallaklar, sırf tekrar edildikleri için ta'lik edilmiş olsaydılar bunların ikinci ve üçüncü tekrarları da muallak olarak zikredilmeleri gerekirdi. Ayrıca söz konusu 9 muallakın 4'ü ikinci sened, 2'si mütâbi ve 2'si de metindeki farklılığa dikkat çekilmek için kaydedilmiştir. Yani bunların arasında asıl olarak zikredilmiş olması muhtemel olan sadece bir muallak bulunmaktadır. O da İbn Hacer'in dediği gibi mahza tekraren kaydedildiği için muallak olarak zikredilmiş olmalıdır. Hâsılı ilgili hadisler asıl olarak kaydedildikleri yerlerde mevsûl; asıl olarak kaydedilmedikleri yerlerde de muallak olarak zikredilmiş olabilir. Öte yandan *Sahîh*'te muttasıl târîkleri bulunan bu muallaklar, bunları vicâde yöntemiyle açıklamaya çalışan

¹⁶³ İbn Hacer, *en-Nüket*, 2/599.

¹⁶⁴ İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, 68-69; İbn Hacer, *en-Nüket*, 1/333, 2/599-600; İbn Hacer, *Feth*, 10/61-2.

¹⁶⁵ İbn Hacer, *Tağlîk*, 2/8; İbn Hacer, *Hedy*, 21; İbn Hacer, *Feth*, 13/586.

Sezgin'in¹⁶⁶ bu görüşünde isabet etmediğini söylememize imkân vermektedir.

İkinci gruptaki muallaklar da 10 adettir. Bunlar *Sahîh*'te muallak tarîkin dışında başka tarîklerle vasledilmiştir. Mezkûr âlimlerin dikkat çektiği üzere, bunlar da *Sahîh*'teki muttasıl tarîklerine istinaden muallak olarak zikredilmiş olacaktır. Bunların 7'si metindeki farklılığa, 2'si mütâbi ve 1 tanesi de seneddeki farklılığa dikkat çekilmek için kaydedilmiş olmalıdır. Böylece denilebilir ki bu muallak tarîkler, ilgili hadisın farklı tarîkleri konumundadır.

Buhârî'nin, Alâ' b. Musa ve İsa b. Hammâd gibi *Sahîh*'indeki şartlarına uymayan hocalarından yaptığı ve *Sahîh*'inde muttasıl tarîkleri bulunan muallaklar, 4 tane olup 3'ü metindeki farklılığa, 1 tanesi de seneddeki farklılığa dikkat çekilmek için kaydedilmiş olacaktır. Adı geçen âlimlerin beyanına göre bunların ta'lik nedeni *Sahîh*'te muttasıl tarîklerinin bulunmasının yanında söz konusu isimlerin Buhârî'nin şartlarına uygun olmamalarıdır. Bununla birlikte şunu da ifade etmekte yarar vardır. Mezkûr isimlerden Alâ' b. Musa, cerh ve ta'dîl açısından tartışmalı bir râvidir. Buna karşılık, İsa b. Hammâd ve Rebî' b. Süleyman'ın durumu biraz farklıdır. Çünkü bu iki isim sika olup *Kütüb-ü Sitte* râvilerindedir.

Sahîh'te muttasıl tarîkleri bulunmayan 3 muallakın ta'lik nedenine ise aşağıdaki başlıkta temas etmeye çalışacağız.

4. Sahîh'te Muttasıl Senedi Bulunmayan Leys'le İlgili İstisnai Muallak Rivâyetler

Yukarıda temas edildiği üzere Leys'ten ta'lik edilip de *Sahîh*'te herhangi mevsûl bir tarîki bulunmayan muallaklar, 3 adettir. Bunlardan biri merfû, diğer ikisi de mevkûf rivâyetlerdendir. Merfû olanı için iki muallak tarîk zikredilmiştir ki bunların her ikisinin de Yahya b. Bükeyr'den tahammül edildiği söylenmektedir. Ancak İbnü'l-Kattân ve İbn Hacer'in de belirttikleri gibi birincisi Buhârî'nin şartlarına uygun olmadığı, ikincisi de semâan tahammül edilmediği için vasledilmemiş olacaktır.¹⁶⁷ Denilebilir ki Buhârî âdeti olduğu üzere,¹⁶⁸ bu merfû rivâyetle ilgili muttasıl tarîki araştırmış, ancak kendi şartlarına uygun tarîki bulamamıştır. Mevkûf rivâyetlere gelince; bunlardan birinin Alâ' b. Musa'dan, diğerinin ise İsa b. Hammâd'dan tahammül edildiği söylenebilir. Buhârî'nin mezkûr rivâyetlerin mevsûl tarîkleriyle ilgilenmeyişi, bunların *Sahîh*'in temel merfû hadislerinden sayılmaması yönüyledir. Nitekim İbn Hacer de bu iddiamızı vurgulamaktadır.¹⁶⁹

Burada şunun altını çizmekte yarar vardır. Mevsûl tarîki bulunmayan bu tür rivâyetlerin sarahaten olmasa da Buhârî nezdinde bir asıllarının bulunduğu söylenebilir. Nitekim İbnü's-Salâh, Nevevî (ö. 676/1277) ve Suyûtî (ö. 911/1505) gibi âlimlerin, Buhârî'nin bazı istisnaları bulunsa da cezm sîgasıyla zikrettiği muallaklarını sahîh mesabesinde görmeleri kanaatimizi pekiştirmektedir.¹⁷⁰ Hatta Buhârî'nin söz konusu merfû rivâyeti, ikinci bir muallak ile zikretmesi bu maksada matuf sayılabilir.

5. Buhârî'nin Leys'ten Yaptığı Muallakları Kaydetmesindeki Maksadı

Tespit edebildiğimize göre, Buhârî'nin, *Sahîh*'inde yaptığı ta'likleri tahrîc olarak yorumlayan birileri bulunmamaktadır. Bununla birlikte İsmâîlî ile Ebû Nu'aym el-İsfahânî gibi müstahrec sahipleri söz konusu muallakları istîşhâd ve mütâbaata yormaktadır.¹⁷¹ Bahsettiğimiz muallakların 3'ü hariç, geride kalanların tamamının *Sahîh*'te muttasıl tarîklerle zikredilmesi, sözünü ettiğimiz âlimlerin haklılığını ortaya çıkarmaktadır. Şöyle ki *Sahîh*'te aynı isnadla hem mevsûl hem de muallak olarak zikredilen 9 rivâyet, muttasıl olarak kaydedildikleri yerlerde tahrîc amacıyla zikredilmekte; ta'lik edildikleri yerlerde ise mütâbi, şâhid ve ikinci sened olarak kaydedilmektedir. Muallakların böyle mütâbi ve şâhid olarak zikredilmesinin tahrîc kapsamında değerlendirilemeyeceği açıktır. Başka tarîklerle vasledilen muallakların durumu da bu minvaldedir. Ayrıca Buhârî'nin, Alâ' b. Musa, İsa b. Hammâd ve Rebî' b.

¹⁶⁶ Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, 126-127, 134.

¹⁶⁷ İbn Hacer, *en-Nüket*, 1/324-326.

¹⁶⁸ Hanek, "Leys Ta'likleri -Abdullah b. Sâlih Özeline-", 525.

¹⁶⁹ İbn Hacer, *Tağlik*, 2/8; İbn Hacer, *Hedy*, 24.

¹⁷⁰ İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, 24; Abdurrahman b. Ebû Bekir Süyûtî, *Tedribu'r-râvî* (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübü's-Sekâfiyye, ts.), 59-61; Albayrak, *Buhârî'nin Kaynakları ve Sezgin*, 90.

¹⁷¹ İbn Hacer, *Tağlik*, 3/316, 3/513; Aynî, *Umde*, 9/150.

Süleyman gibi kendilerinden tahrîcte bulunmadığı hocalarından ta'likte bulunmasını, hadis rivâyeti açısından tamamen anlamsız ve hikmetsiz görmemek gerekmektedir.

6. Leys'ten Yapılan Muallakların Tamamının Abdullah b. Sâlih'ten Tahammül Edildiğiyle İlgili Görüşlerin Değerlendirilmesi

Bazı âlimler, Buhârî'nin, *Sahîh*'inde Leys'ten yaptığı muallakların tamamını hocası Abdullah b. Sâlih'ten tahammül ettiğini söylemektedir. Bu bağlamda Ebû Zer el-Herevî ve İbnü'l-Kayserânî (ö. 507/1113), Buhârî'nin "kâle'l-Leys" şeklinde ta'lik ettiği bütün rivâyetleri Abdullah b. Sâlih'ten semâan tahammül ettiğini iddia etmektedir.¹⁷² İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*'de yukarıdaki görüşün aksini savunmakla birlikte, ilgili eserin mukaddimesi *Hedyü's-sârî*'de adı geçen âlimler gibi düşünmektedir.¹⁷³ Ayrıca çağdaşlarımızdan Sezgin de söz konusu tezi savunmaktadır.¹⁷⁴ Ancak İbn Hacer, Aynî ve Kastallânî gibi âlimler, ilgili muallakların tamamı değil de önemli bir kısmının Abdullah b. Sâlih'in dışındaki hocalardan tahammül edildiğini söylemektedir. *Sahîh*'te muttasıl tarîkleri bulunan 9 muallak, bu âlimlerin haklılığını göstermektedir. Nitekim bizim tespitimize göre *Sahîh*'te Leys'ten yapılan muallakların, 44'ü Abdullah b. Sâlih'ten,¹⁷⁵ 26'sı ise Buhârî'nin sözünü ettiğimiz hocalarından tahammül edilmiştir. Bu durum Leys'ten yapılan muallakların çoğunlukla Abdullah b. Sâlih'ten tahammül edildiği gerçeğini pekiştirmektedir.¹⁷⁶

7. Sonuç

Buhârî'nin, Leys'ten muallak olarak aktardığı 26 hadisi, *Sahîh*'indeki ve *et-Târîhu'l-kebîr*'indeki muttasıl bazı senedlerinden ve kimi muhaddislerin tahrîclerinden hareketle, Yahya b. Bükeyr, Kuteybe b. Saîd, Abdullah b. Yusuf ve Ahmed b. Yunus gibi *Sahîh*'inde kendilerinden tahrîcte bulunduğu hocaları ile, Alâ b. Musa, İsa b. Hammâd ve Rebî' b. Süleyman gibi kendilerinden tahrîcte bulunmadığı hocalarından tahammül ettiği tespit edilmiştir. *Sahîh*'teki muttasıl tarîklerine istinaden 9, *et-Târîhu'l-kebîr*'e istinaden de 1 muallakın kaynağı tespit edilmiştir. Geriye kalan 16 muallakın kaynağı ise Buhârî dışındaki muhaddislerin tahrîcleriyle belirlenmiştir. Buna göre mezkûr muallakların, 12 tanesi Yahya b. Bükeyr'den, 6'sı Kuteybe b. Saîd'ten, birer tanesi de Abdullah b. Yusuf ve Ahmed b. Yunus'tan; 3'ü Alâ b. Musa'dan, 2'si İsa b. Hammâd'tan ve 1 tanesi de Rebî' b. Süleyman'dan tahammül edilmiştir. Buna göre, Ebû Zer el-Herevî ve İbnü'l-Kayserânî gibi âlimlerin, Buhârî'nin Leys'ten naklettiği muallakların tamamını hocası Abdullah b. Sâlih'ten tahammül ettiği yönündeki iddiaları ekseriyete yorumlanmalıdır. Ayrıca söz konusu muallakların, 11 tanesi *Sahîh*'te Leys'ten mevsûl tarîkle nakledilmektedir. 12 tanesi ise Leys'in dışındaki tarîklerle vasledilmektedir. Geriye kalan 3 muallak rivâyetin ise *Sâlih*'te muttasıl tarîkleri bulunmamaktadır. Bunlardan biri merfû, diğer ikisi ise mevkûf rivâyetlerdendir. Böylece Buhârî'nin, *Sahîh*'te muttasıl tarîklerini zikrettiği bu muallaklarla tahrîci amaçlamadığını söyleyen müstahrec sahipleri İsmâîlî ile Ebû Nu'aym'in haklılığı ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca bu durum Buhârî'nin, Ebû'l-Cehm Alâ b. Musa, İsa b. Hammâd ve Rebî' b. Süleyman gibi kendilerinden tahrîcte bulunmadığı hocalarından ta'likte bulunmasının sebebini anlamamıza imkan vermektedir. Buhârî, bu tür muallak rivâyetlerle sened ve metindeki bazı farklılıklara dikkat çekmeyi amaçlamaktadır ki bu durum, muttasıl tarîklerle nakledilen hadislerin bir nevi pekiştirilmesi anlamını taşımaktadır.

Şu husus özellikle belirtmelidir ki söz konusu muallaklardan 9 adedi *Sahîh*'te aynı isnadla hem mevsûl hem de muallak olarak kaydedilmiş bulunmaktadır. Yani Buhârî, bunları Yahya b. Bükeyr, Kuteybe b. Saîd ve Abdullah b. Yusuf gibi hocalarında mevsûl olarak naklettiği gibi bu hocalarını isnaddan düşürüp doğrudan Leys'ten muallak olarak da nakletmektedir. Buhârî'nin semâan tahammül ettiği ve *Sahîh*'inde birkaç kez muttasıl olarak tekrarladığı bu hadisleri ayrıca muallak olarak nakletmesi, burada onun tarafından planlanan önemli bir maksada işaret etmektedir. İsmâîlî, İbnü's-Salâh ve İbn Hacer gibi âlimler, bu tür ta'likleri Buhârî'nin ilgili hadisi tekraren kaydetmesine yormaktadır. Ancak kanaatimizce, bunların muallak olarak zikredilmelerinin başka bir nedeni de ilgili hadisin ta'lik edildiği yerde asıl

¹⁷² İbnü'l-Kayserânî, *Ricalü's-Sahîhayn*, 1/268-9; Kastallânî, *İrşâd*, 4/15-16; Eren, *Buhârî Hocaları*, 129.

¹⁷³ İbn Hacer, *Hedy*, 552.

¹⁷⁴ Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, 150.

¹⁷⁵ Hanek, "Leys Ta'likleri -Abdullah b. Sâlih Özelinde-", 533.

¹⁷⁶ Albayrak, *Buhârî'nin Kaynakları ve Sezgin*, 102.

olarak kaydedilmemesidir. Yani bunlar mütâbî, şâhid ve ikinci sened, olarak zikredildikleri için muallak olarak kaydedilmiştir. Zira söz konusu hadislerin ikinci ve üçüncü tekrarları muallak olarak değil, mevsûl olarak yapılmaktadır. Yani ilgili muallaklar, sırf tekrar edildikleri için ta'lik edilmiş olsaydı, bunların ikinci ve üçüncü tekrarları da muallak olarak zikredilmeliydi. Öte yandan *Sahîh*'te muttasıl tarîkleri bulunan bu gibi muallak rivâyetler, bu tür muallakları vicâde yöntemiyle açıklamaya çalışan Sezgin'in bu görüşünde isabet etmediğini söylememize imkân vermektedir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.

Kaynaklar

- Albayrak, Ali. *Buhârî Sonrası el-Câmi'u's-sahîh*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018.
- Albayrak, Ali. *Buhârî'nin Kaynakları ve Fuad Sezgin*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2020.
- Arslan, Yahya. "Ahkâm Âyetlerinin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Nüzûl Sebeplerinin Önemi". *Sarkiyat* 15/1 (03 Temmuz 2023), 284-302. <https://doi.org/10.26791/sarkiat.1249330>
- Aydınlı, Abdullah. "Muallak". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Aynî, Mahmud b. Ahmed. *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. 25 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, ts.
- Bâcî, Ebü'l-Velîd Süleyman b. Halef el-. *et-Ta'dîl ve't-tecrîh li-men harrece lehü'l-Buhârî fi'l-Câmi'i's-sahîh*. thk. Ebû Lübâbe Hüseyin. 3 Cilt. Riyad: Dâru'l-Livâ', 1986.
- Bâhilî, Ebü'l-Cehm el-A'lâ b. Mûsâ. *Cüz'ü Ebî'l-Cehm*. thk. Abdurrahman b. Muhammed el-Kaşkarî. Riyad: Mektebet'r-Rüşd, 1999.
- Begavî, Abdullah b. Muhammed el-. *Mu'cemu's-Sahâbe*. thk. Muhammed el-Emîn. 5 Cilt. Kuveyt: Mektebetü Dari'l-Beyân, 2000.
- Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdulkadir Atâ. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 3. Basım, 2003.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. *el-Câmiu's-sahîh*. thk. Mehmet Zihni Efendi. 8 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2. Basım, 1992.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. *el-Câmiu's-sahîh*. thk. Muhammed b. Züheyr b. Nâsır. Dâru Tavkî'n-Necât, 2001.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. *et-Târîhu'l-kebîr*. thk. Hâşim en-Nedvî, vd. 9 Cilt. Haydarabad: Dâiretu'l-Meârifî'l-Osmaniyye, ts.
- Eren, Mehmet. *Buhârî'nin Sahîh'i ve Hocaları*. Konya: Nükte Kitap, 2003.
- Hâkim, Muhammed b. Abdullah. *Tesmiyetü men ahreçehümü'l-Buhârî ve Müslim ve mâ infarada bihi kullu vâhidin minhumâ*. thk. Kemal Yûsuf el-Hût. Beyrut: Müessesetü'l-kütübî'ssekâfiyye, ts.
- Hanek, İbrahim. "Buhârî'nin Leys b. Sa'd'dan (ö. 175/791) Yaptığı Ta'liklerin Kaynaklarının Analizi - Abdullah b. Sâlih (ö. 223/838) Özelinde-". *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 35 (31 Ocak 2024), 519-535. <https://doi.org/10.54600/igdirsosbilder.1387588>
- Hatîb el-Bağdâdî, Ahmed b. Ali. *Târîhu Bağdâd*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 16 Cilt. Beyrut: Dâru Garbi'l-İslâmî, 2002.

- Herevî, Kâsım b. Sellâm. *Fezailu'l-Kur'ân*. thk. Muhsîn Harâbe Mervân Atiyye Vefâ Takiyuddîn. Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1995.
- İrâkî, Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn. *Fethu'l-muğîs bi şerhi Elfiyyeti'l-hadîs*. thk. Muhammed Rabî'. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, 2012.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali. *en-Nüket alâ kitâbi İbni's-Salâh*. thk. Rabî' b. Hâdî U'meyr. 2 Cilt. Medine: el-Câmiatü'l-İslâmiyye, 1984.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali. *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Abdülaziz b. Bâz. 14 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2004.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali. *Hedyü's-sârî*. thk. Abdülaziz b. Bâz. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2004.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali. *Ta'cîlu'l-menfaa bi zevaidi ricâli'l-eimmeti'l-erbaa*. thk. İkrânullah İmdâdulhak. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Beşâ'iri'l-İslâmiyye, 1996.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali. *Tağlîku't-ta'lik alâ Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Sa'îd Abdurrahman el-Kazakî. 5 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut., 1985.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali. *Takrîbu't-Tehzîb*. thk. Muhammed Avvâme. Suriye: Dâru'r-Reşîd, 1986.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali. *Tehzîbu't-Tehzîb*. 12 Cilt. Haydarabat: Matbaa Dâiretü'l-Meârifî'n-Nizâmiyye, 1908.
- İbn Mende, Muhammed b. İshâk. *Esâmî Meşâyihî'l-İmâmî'l-Buhârî*. thk. Nazar Muhammed el-Fâryâbî. Riyad: Mektebetü'l-Kevser, 1991.
- İbnü'l-Kayserânî, Muhammed b. Tâhir el-Makdisî. *el-Cem'u beyne ricâli's-Sahîhayn*. 2 Cilt. Beyrut, 1405.
- İbnü's-Salâh, Osman b. Abdurrahman. *Ulûmu'l-hadîs*. thk. Nureddin İtr. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 22. Basım, 2017.
- Kastallânî, Ahmed b. Muhammed. *İrşâdu's-sârî*. 10 Cilt. Mısır: Matbaatü'l-Kübra'l-Emîriyye, 7. Basım, 1905.
- Mizzî, Yusuf b. Abdürrahman. *Tuhfetü'l-eşrâf bi-ma'rifeti'l-etrâf*. thk. Abdüssemad Şerefüddin. 13 Cilt. el-Mektebetü'l-İslâmî, 1983.
- Müslim, Müslim b. Haccâc. *el-Câmiu's-sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî. Beyrut: Dâru İhyâ Türâsü'l-Arabî, ts.
- Nesâî, Ahmed b. Şu'ayb. *es-Sünen*. thk. Abdulfettah Ebû Gudde. Haleb: Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 2. Basım, 1986.
- Nesâî, Ahmed b. Şu'ayb. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Hasan Abdülmünim Şelebî. 12 Cilt. Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 2001.
- Sezgin, M. Fuat. *Buhârî'nin Kaynakları*. Ankara: Otto, 4. Basım, 2015.
- Süyûtî, Abdurrahman b. Ebû Bekir. *Tedribu'r-râvî*. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübü's-Sekâfiyye, ts.
- Taban, Zeyd. *Buhârî'nin Muallak Hadisleri*. İstanbul: İÜ İlahiyat Fakültesi, Lisans Bitirme Tezi, 2013.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân fi te'vîli'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 24 Cilt. Müessesetü'r-Risâle, 2000.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa. *es-Sünen*. thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2. Basım, 1992.
- Zehebî, Muhammed b. Abdullah. *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*. thk. Şu'ayb el-Arnâvut vd. 25 Cilt. Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1985.
- Zehebî, Muhammed b. Abdullah ez-. *el-Kâşif fi ma'rifeti men lehû rivâye fi'l-Kütübî's-sitte*. thk. Muhammed Avvâme. Cidde: Dâru'l-Kible lis'-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 1992.

Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Cemaleddin. *en-Nüket alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*. thk. Zeynelabidin b. Muhammed. 2 Cilt. Riyad: Edvâe's-Selef, 1998.